

De School voor Maatschappelijk Werk

Zoektocht naar een Identiteit

1899-1919

Naam: Famke Kalkman

Studentnummer: 0451045

Masterthese

Docent: Christianne Smit

Datum: 30-06-2009

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Biografieën Bestuursleden	10
Helena Mercier	10
Arnoldus Polak Kerdijk	13
Marie Muller-Lulofs	15
Maria Willem Frederik Treub	18
Louise van der Pek-Went	20
Christian W. Janssen	22
Johannes Hermanus Gunning	24
Josephine van Anrooy	25
Emilie Charlotte Knappert	26
2. Discussie in het Bestuur	30
De Grondslagen	30
De Eerste Vijf Jaar	32
Leeftijd, Lesgeld en Leerlingenaantal	32
Vakken en Hoofdrichtingen	33
Periode 1904-1919	35
3. Curriculum	40
4. Reacties vanuit de Maatschappij	45
Conclusie	49
Archivalia	52
Bronnen	53
Literatuur	53
Bijlage 1, Vakkenoverzicht 1900-1901	56
Bijlage 2, Vakkenoverzicht 1905-1906	57
Bijlage 3, Vakkenoverzicht 1910-1911	59
Bijlage 4, Vakkenoverzicht 1916-1917	61

Inleiding

In 1899 stond in het *Sociaal Weekblad* een nieuw soort opleiding aangekondigd. De schrijfster van de aankondiging, Marie Muller-Lulofs, ging in op de toename van het aantal mensen dat aan liefdadigheidswerk deed, waarbij ze ageerde tegen het bedrijven van liefdadigheid als modeartikel of zelfzuchtig tijdverdrijf. Ook vond deze schrijfster dat degenen die om de juiste redenen aan liefdadigheid deden, soms niet voldoende kennis en kunde bezaten, waardoor hun werk een averechts effect kon hebben. Mede daarom deed de auteur een oproep om een onderwijsinrichting te starten die leerlingen zou klaarstomen voor het maatschappelijk werk.¹

Bij het starten van de school liep het bestuur tegen een aantal problemen aan. Eén daarvan was het determineren van een eenduidig doel van de school. De bestuursleden hielden er verschillende visies op na.

Het doel van mijn onderzoek is het ontrafelen van die zoektocht naar een eenduidig doel, naar een identiteit van de school. Voordat er verder ingegaan zal worden op de these zelf en de operationalisering ervan, is het nodig een historische context te geven van het maatschappelijk vlak waarop de school zich bevond, waarbij vooral het opkomende vrouwenvraagstuk en de sociale kwestie belangrijk blijken te zijn geweest.

De armenzorg en de liefdadigheid waren gebieden waar mannen en vrouwen samenwerkten. Dit was in die tijd zeer bijzonder. Tot dan waren er twee gescheiden sferen in de maatschappij. Er was de publieke sfeer, waar ook de politiek onder viel, die het domein van de man was, en de privé sfeer, ofwel de huiselijke sfeer, waar de vrouw thuishoorde. Dit uitte zich onder andere in het feit dat de politiek werd bedreven door mannen; de hogescholen en universiteiten waren lange tijd alleen toegankelijk voor jongens en mannen en de hogere functies in de maatschappij werden ook door hen uitgeoefend. Vrouwen zorgden voor het huishouden en de opvoeding. Ze konden naar de lagere school maar de bestaande vervolgonderwijsinstellingen, zoals de hbs, werden pas in 1876 opengesteld voor vrouwen.²

Vanaf de jaren '60 van de negentiende eeuw ontstond een debat over onderwijs voor vrouwen. Onder veel meisjes leefde de wens om een vervolgonderwijsinstelling te volgen. Anna Maria Storm-van der Chijs was de eerste vrouw die deze problematiek aankaartte. De Delftse weduwe schreef hier in 1860 over. Het was haar bedoeling om jongens en meisjes dezelfde

---

¹ M. Muller Lulofs, ea, 'Een Opleidingsinrichting in wording' *Sociaal Weekblad* 16 (1899) 181.

² S. Dudink, *Deugdzaam Liberalisme* (Amsterdam 1997) 186.

opleiding te laten volgen. Ze wilde geen aparte meisjesscholen. In haar opinie waren meisjes in staat dezelfde opleiding als jongens te volgen, ze hadden geen speciale taak in de maatschappij die hen onderscheidde van de jongens. De bewaarschoolonderwijzeres³ Elise van Calcar-Schistling was het daar echter niet mee eens. Zij zag een dubbele roeping voor meisjes. Het onderwijs voor meisjes moest volgens haar op twee zaken worden toegespitst: ten eerste moesten meisjes worden voorbereid op het toekomstig moederschap en ten tweede moesten de meisjes die niet gingen trouwen, leren hoe ze in hun eigen onderhoud moesten voorzien. De taken die volgens Van Calcar-Schistling voor vrouwen waren weggelegd in de maatschappij lagen in het verlengde van de huiselijke en opvoedkundige taken.⁴

Deze twee dames stonden aan de bakermat van het vrouwenonderwijs. In 1865 richtten zij samen met twee Amsterdamse departementen van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en het *Nederlandsch Opvoedingshuis* te Wassenaar, de Industrieschool voor de Vrouwelijke Jeugd op. Dit was de eerste meisjesschool voor voortgezet onderwijs in Nederland. Hiermee werd het debat over vrouwenonderwijs verder aangezwengeld.⁵

Met de strijd om vrouwenonderwijs ontstond een beweging die zich inzette voor de rechten van de vrouw. Volgens de historicus Maarten van der Linde was er vanaf 1872 sprake van een zogenaamde eerste feministische golf. Dit feminisme omvatte volgens hem onder andere de wens tot uitbreiding van vrouwenrechten, herwaardering van vrouwelijke capaciteiten en eigenschappen en verandering van maatschappelijke structuren. De vrouwen die actief waren in de eerste feministische golf stredden voor 'toegang tot alle arbeid en beroepen, toegang tot en recht op (hoger) onderwijs, passief en actief algemeen vrouwenkiesrecht [...], afschaffing van de gereguleerde prostitutie [...] en afschaffing van het verbod op onderzoek naar het vaderschap van buitenechtelijke kinderen.'⁶

In 1870 bestonden er twee tijdschriften die gericht waren op de strijd van de feministen: *Ons Streven* en *Onze Roeping*. In het laatste tijdschrift publiceerde Helene Mercier, voorvechtster voor vrouwenonderwijs, een reeks artikelen onder het pseudoniem Stella. Ze schreef over de beuzelarij waartoe jonge meisjes van goeude afkomst tijdens het wachten op hun huwelijk, naar haar idee, veroordeeld waren.⁷ Zij zag een connectie tussen het vrouwenvraagstuk en de armenzorg. Als jonge vrouwen uit de middenklasse zich bezig

---

³ De bewaarschool is de voorganger van de kleuterschool.

⁴ M. Bosch, *Een Onwrikbaar Geloof in Rechtvaardigheid* (Amersfoort 2005) 57-59.

⁵ Ibidem.

⁶ M. van der Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk in Nederland* (Amsterdam 2007) 156-157.

⁷ Bosch, *Een Onwrikbaar Geloof in Rechtvaardigheid*, 60.

hielden met liefdadigheid en bedeling, werden zij niet veroordeeld tot het niets doen. De jonge dames ontwikkelden zichzelf op die manier waardoor ze meer voor de maatschappij konden betekenen. Daarnaast zou hun hulp bij de liefdadigheid en bedeling een deel van het sociale vraagstuk kunnen oplossen. Zij zouden de armere bevolking kunnen helpen uit hun financieel benarde situatie te komen. Merciers publicaties zouden veel vrouwen inspireren om zich in te zetten voor liefdadigheid.⁸

Armenzorg en liefdadigheid waren tot dan toe vooral in handen van de kerken. De lokale diaconieën bepaalden wie in aanmerking kwam voor de bedeling. Sinds de grondwetsherziening van 1848 was de armenzorg ‘een aanhoudende zorg van de staat’. Dit hield in dat er op lokaal niveau Burgerlijke Armenbesturen werden ingesteld die naast de diaconieën functioneerden. De Armenwet van 1854 regelde de beperkte bevoegdheid van de Armenbesturen. Ze mochten de hulpbehoevenden slechts ondersteunen wanneer de kerkelijke en particuliere liefdadigheid daar niet toe in staat of bereid was. Dit systeem bleef lange tijd bestaan. Vanaf de late jaren zeventig van de negentiende eeuw nam de kritiek op de armenzorg toe en streefden progressief liberale politici naar een herziening van de Armenwet. Het doel was verbetering van de openbare armenzorg en een uitbreiding van de mogelijkheden om de bedeelden op te voeden en te verheffen.⁹

In de burgerlijke en de kerkelijke armenzorg werden de leidinggevende posities vervuld door mannen, terwijl de uitvoerende taken in toenemende mate werden vervuld door vrouwen. In de particuliere armenzorg en volksverheffing was er meer ruimte voor ambitieuze vrouwen. In nieuwe verenigingen, zoals de Utrechtse Vereeniging ter verbetering van Armenzorg, in 1890 opgericht door Marie Muller Lulofs, en het Leidse Volkshuis, in 1899 mede mogelijk gemaakt door Emilie Knappert, konden vrouwen meer leidinggevende functies vervullen.¹⁰

Kerkelijke, burgerlijke en particuliere armenzorg werd bedreven door mensen die daar niet specifiek voor waren opgeleid. Een echte opleiding voor zogenaamd maatschappelijk werk bestond niet. Binnen sociaal liberale kring ontstond het idee om een onderwijsinrichting te starten die zou opleiden tot maatschappelijk werk. Uiteindelijk kondigde Marie Muller Lulofs in 1899 de toekomstige Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid aan. Daarbij propageerde zij zakelijkheid zonder zedenprekerij. Het was niet de taak van de maatschappelijk werker om te veroordelen maar om te helpen. Volgens haar werkte de

---

⁸ M.L. Waalwijk, *Het Amerika der Vrouw* (Groningen 1996) 99.

⁹ Ibidem 100-101.

¹⁰ Ibidem 102.

bestaande armenzorg vanuit een ‘gevoelsfilantropie’ met willekeur en sentimentaliteit. De burgerlijke armenzorg was opgebouwd uit bureaucratische procedures waarin de bedeelde de weg kwijtraakte en de kerkelijke armenzorg gaf naar haar mening te veel godsdienstige druk. De Onderwijsinrichting zou een oplossing moeten bieden door toekomstige armenzorgers een degelijke opleiding mee te geven.¹¹

Helene Mercier en de sociaal liberaal Arnold Kerdijk konden zich wel vinden in de ideeën van Muller Lulofs. Ook de radicaal-liberaal Willem Treub sloot zich aan bij de groep die de uiteindelijke opleiding zou starten. Van tijd tot tijd verschenen publicaties in het Sociaal Weekblad, een sociaal liberaal tijdschrift dat eerst onder redactie stond van Kerdijk en later onder redactie van Treub.¹²

In september 1899 opende de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid haar deuren. Het zou een tweejarige opleiding worden, waarbij in het eerste jaar voornamelijk algemene vorming werd gegeven. In het tweede jaar konden de studenten één van de vijf hoofdrichtingen kiezen. Die bestonden uit Toynbeewerk¹³, opzichterschap in fabrieken en werkplaatsen, opzichterschap voor arbeiderswoningen, armenzorg en zorg voor wezen en verstootte kinderen. Het schoolgeld bedroeg f150,- per jaar. Het startkapitaal voor de school werd verstrekt door een rijke planterszoon, C.W. Janssen. Om extra inkomen te genereren werd besloten om de hoorcolleges aan het einde van de middag of in de vooravond te houden, zodat geïnteresseerden van buiten de school tegen een kleine vergoeding mee konden luisteren.¹⁴

De verwachting was dat leerlingen deze opleiding graag wilden volgen. Toch telde de school in de eerste vier jaar maar 41 leerlingen waarvan er twintig de school met diploma verlieten. Dit lage aantal werd veroorzaakt door meerdere factoren. Het schoolgeld was relatief hoog, er waren bijna geen heren die zich geroepen voelden deze school te doorlopen, veel van de dames verlieten de school voor een aankomend huwelijk, er was een gebrek aan behuizing en de ingangleeftijd werd vastgesteld op 23 jaar, waardoor er een periode van een aantal jaren tussen het voortgezet onderwijs en dit vervolgonderwijs zat. Daarnaast was er bij veel ouders de angst dat de opleiding hun dochters regelrecht in de armen van het socialisme zou drijven. Nederland had in 1903 te maken met een spoorwegstaking waardoor het idee van

---

¹¹ L. Bervoets, ‘Een ‘voorbeeldig’ Pionier’ *Tijdschrift voor de Sociale Sector* 10 (1999) 25.

¹² Bosch, *Een Onwrikbaar Geloof in Rechtvaardigheid*, 247.

¹³ Door de ontmoeting van de lagere klasse met de hogere klasse in volkshuizen werd getracht verheffing van de lagere klasse en klassenharmonie te bereiken. Er werden verschillende lessen, lezingen en andere activiteiten aangeboden in een volkshuis voor Toynbeewerk.

¹⁴ Muller Lulofs, ea, ‘Een Opleidingsinrichting in wording’, 181.

een socialistische omwenteling in de maatschappij voor de middenklasse erg dichtbij kwam. De angst voor het socialisme was groot.¹⁵

Ook binnen het bestuur ontwikkelde zich de nodige problematiek. De sociale arbeid, of het maatschappelijk werk, was nog geen wetenschappelijke studie. Het bestuur had er moeite mee om legitimatie te geven aan de opleiding. De vrouwelijke professionaliteit moest gestalte krijgen en er moest een link gelegd worden tussen wetenschappelijke kennis en morele oordeelsvorming. Er was een discrepantie tussen de wens om meer vrouwelijke invloed in de maatschappij te krijgen en de aarzeling om dit concreet in de praktijk te brengen. Er waren discussies over de rol die de school zou moeten krijgen om jonge dames meer algemene vorming en onderwijs mee te geven voordat ze aan een gehuwd leven zouden beginnen of dat de school een middel moest worden om de jonge dames te leren zich in te zetten voor de sociale kwestie.¹⁶

Op dit laatste punt richt ik mijn onderzoek. Het betreft een zoektocht naar de uiteindelijke identiteit van de Onderwijsinrichting. Tijdens het lezen van artikelen over Helene Mercier en Marie Muller Lulofs viel op, dat, hoewel ze allebei een school voor dames wilden oprichten en de ideeën op dat gebied redelijk gelijk lagen, er toch een groot verschil was in hun visie op de doelstelling van die school. De identiteit van de school bepaalde ook de mate van professionaliteit en gaf blijk van een zekere visie. De eerste jaren speelde zich binnen het bestuur een worsteling af om de keuze voor één identiteit te maken. Bij aanvang van de school werd ervoor gekozen om beide opties -algemene vorming of een beroepsopleiding- open te houden om zo een zo groot mogelijk aantal potentiële leerlingen aan te trekken. In de eerste jaren was er veel discussie om toch één duidelijke visie naar buiten te brengen, één duidelijke identiteit te kiezen. Aan deze identiteit kon dan het bestaansrecht van de school worden ontleend.¹⁷

Naar mijn idee is er nog te weinig aandacht besteed aan de zoektocht naar de identiteit van de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid. Het belang van deze school voor de Nederlandse maatschappij is in veel publicaties onderstreept, onder andere door Liesbeth Bervoets in haar artikel over Marie Muller Lulofs en in haar boek *Opvoeden tot sociale Verantwoordelijkheid* (Amsterdam 1994). Ook Berteke Waalwijk besteedt in haar boek *Het Amerika der Vrouw* (Groningen 1996) de nodige aandacht aan het maatschappelijk belang van de school. Ze schrijft dat de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid de eerste school voor

---

¹⁵ Bervoets, 'Een 'voorbeeldig' Pionier', 27-28.

¹⁶ Ibidem 28.

¹⁷ Waalwijk, *Het Amerika der Vrouw*, 186-187.

maatschappelijk werk in de wereld was. Het bracht de wens voor vrouwenonderwijs en vrouwenemancipatie in de praktijk en tegelijkertijd werd getracht een oplossing te bieden voor de sociale kwestie. Waalwijk onderstreept de legitimatie van de onderwijsinrichting zonder in te gaan op de discussie rond de keuze voor een identiteit. Dit levert een hiaat op in haar onderzoek, terwijl die zoektocht naar een identiteit bepalend is geweest voor de legitimiteit van de school. Ook wordt niet duidelijk wat maakte dat de identiteit van de onderwijsinrichting meerdere malen veranderde.

Het is opvallend dat de Onderwijsinrichting in veel publicaties wordt genoemd, maar dat slechts weinigen dieper op deze zoektocht van het bestuur in zijn gegaan. Omdat de school inmiddels 110 jaar bestaat, zijn er verschillende jubileumboeken verschenen. Deze boeken benaderen de geschiedenis van de school echter niet geheel objectief en laten wetenschappelijk gezien te wensen over. De vele boeken die zijn verschenen over de sociale kwestie, de sociale hervormers in de negentiende eeuw en de opkomende sociale politiek benoemen de Onderwijsinrichting, maar gaan er niet verder op in. Deze scriptie is bedoeld om het hiaat op te vullen. Om de vraag te beantwoorden hoe de zoektocht naar de identiteit van de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid verliep, wil ik dieper ingaan op een aantal zaken.

In het eerste hoofdstuk komen de bestuursleden en de directie aan bod. Hier zal een beeld gegeven worden van de verschillende personen die een rol hebben gespeeld in de strijd om één duidelijke identiteit. Er zal worden ingegaan op hun ideologische achtergrond en hun visie op de opleiding. Voor dit hoofdstuk zal voornamelijk biografisch materiaal over de bestuursleden worden gebruikt.

In het tweede hoofdstuk wil ik een overzicht geven van de discussies die zich hebben afgespeeld binnen het bestuur. Het derde hoofdstuk betreft het curriculum van de school. Aan de hand van de keuze van de lessen wordt aangetoond naar welke identiteit het bestuur neigde. Voor beide hoofdstukken zal gebruik worden gemaakt van het archief van de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid. In het laatste hoofdstuk zal ik ingaan op de publieke debatten die zich hebben afgespeeld omtrent de identiteit van de school. Met behulp van tijdschriften als *Vragen des Tijds*, *Sociaal Weekblad* en *de Groene Amsterdammer* wordt er een overzicht gegeven van de publieke opinie betreffende de Onderwijsinrichting.

Ik beperk me in dit essay tot de periode van 1899 tot 1919. Waalwijk laat in haar boek *Het Amerika der Vrouw* zien dat met de komst van Emilie Knappert als directrice in 1915 een einde komt aan de zoektocht naar een identiteit. De afbakening tot 1919 wordt aangehouden

omdat tijdens de eerste vier jaar van Knapperts directoraat veranderingen zijn doorgevoerd die volgens haar nodig waren om de school in een rustiger vaarwater te krijgen.

Met dit onderzoek wil ik aantonen dat er een strijd gaande was om aan de ene kant een erkende praktijkopleiding voor vakkundig maatschappelijk werkers te creëren en aan de andere kant een academische opleiding, meer gericht op de ontwikkeling van de vrouw, in het leven te roepen.

Biografieën Bestuursleden

In de zoektocht naar de identiteit van de Opleidingsinrichting van Socialen Arbeid is er een aantal mensen geweest die hun stem luid en duidelijk hebben laten horen. Hun achtergrond en standpunten betreffende maatschappelijk werk, de sociale kwestie en in veel gevallen ook het vrouwenvraagstuk, verklaren veelal de visies die ze hadden voor de school. Dit hoofdstuk zal inzicht bieden in de achtergrond van de verschillende bestuursleden, in welke kringen zij zich bewogen, hoe ze elkaar leerden kennen en elkaar inspireerden. Het geeft een beeld van hun maatschappelijke overtuigingen en redenen van hun sociale engagement.

Helena Mercier (1839-1910)

Helena Mercier werd geboren als dochter van een Amsterdamse commissionair en groeide op in relatieve welvaart. Ze had de mogelijkheid een opleiding te genieten tot het moment dat haar vader overleed. Mercier was 15 toen ze van school werd gehaald om haar moeder te ondersteunen in de verzorging van het gezin en het huishouden. Haar wens was door te leren, maar gezien de omstandigheden kon dat niet meer. Toch bleef ze leergierig en ontwikkelde ze zichzelf als autodidact. Haar zelfstudie bereidde haar voor op het onderwijzersexamen dat ze vanwege een zenuwziekte die haar tussen haar 25^e en 30^e levensjaar plaagde, nooit heeft kunnen afleggen.¹⁸

Mercier bleef ongetrouwd. Ze woonde samen met haar zuster Elise in Amsterdam en zou de rest van haar leven ongeschikt blijken voor langdurige inspanning. Desondanks beschikte ze wel over betaald werk, het schrijven van artikelen, vertaal- en corrigeerwerk.¹⁹ Dit leverde echter niet voldoende op om financieel onafhankelijk te zijn en haar broers moesten haar gedurende de rest van haar leven ondersteunen. Mercier was een doorzetster. De gevolgen van haar zenuwziekte weerhielden haar niet een actief maatschappelijk geëngageerd leven te leiden. Deze ‘overwinning van geest over lichaam’ zou een rode draad blijven in haar werk.²⁰

In haar omgeving zag Mercier dat veel vrouwen zich verre hielden van het publieke leven. Ze bleven traditioneel thuis wachten op een huwelijk en hielden zich bezig met huishoudelijke

---

¹⁸ S. Dudink, ‘Een Heilige van de Moderne Tijd’ in: M.L. Waalwijk red. *Honderd Jaar Sociale Arbeid* (Assen 1999) 13.

¹⁹ J. Slangen, ‘Mercier, Helena (1839-1910)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/mercier> [13-03-2008] 27-05-2009.

²⁰ Dudink, ‘Een Heilige van de Moderne Tijd’, 13.

taken. Mercier vond dit niet nodig. Zij zag voor de vrouw een zeer grote taak weggelegd in de maatschappij. Dit inspireerde Mercier tot het schrijven over betaald werk voor vrouwen. Vooral het sociaal werk achtte ze bijzonder geschikt voor dames. Voor deze arbeid moesten ze namelijk over eigenschappen als inlevingsvermogen en zorgzaamheid beschikken. Volgens Mercier waren deze eigenschappen de vrouw “eigen”. Ze zorgde al eeuwen voor haar gezin en kinderen en zij kon dit ook als werk buitenshuis voortzetten. Zo konden bemiddelde vrouwen iets doen om niet tot beuzelarij veroordeeld te zijn en onbemiddelde vrouwen konden zo in hun eigen onderhoud voorzien. Mercier was voorstander van samenwerking tussen mannen en vrouwen en dat zorgde voor haar gereserveerdheid ten opzichte van de vrouwenbeweging.²¹

Vanaf de jaren 70 van de achttiende eeuw nam Mercier deel aan het publieke debat over de sociale kwestie en het vrouwenvraagstuk. De vraag hoe deze twee zich tot elkaar verhielden stond centraal in haar werk. Ze schreef artikelen over onderwijs, arbeid voor vrouwen, filantropie, maatschappelijk werk en huisvesting voor arbeiders. Daarnaast schreef ze een aantal theoretische beschouwingen over onder andere Charles Darwin, Herbert Spencer en John Stuart Mill. Ze was, samen met de pedagoge Elise van Calcar en de schrijfster Betsy Perk, een van de weinige vrouwen die zich daadwerkelijk met de discussie over onderwijs en werk voor vrouwen bemoeide.²²

Merciers vriendin Aletta Jacobs bracht haar in contact met de arbeiderssituatie en de sociale misstanden in de Jordaan. In 1887 nam Mercier het initiatief tot oprichting van de volkskeukenmaatschappij in de Jordaan, die tegen kostprijs maaltijden aanbood aan arbeiders. Deze was echter geen lang leven beschoren. In 1892 richtte Mercier daar het centrum voor Toynbeewerk ‘Ons Huis’ op. Dit centrum had als doel volksverheffing en volksontwikkeling naar het voorbeeld van het Britse Toynbeewerk. Tegen betaling van een kleine contributie konden mensen lid worden en cursussen bijwonen.²³

Via de sociaal maatschappelijke kringen waarin Mercier zich bewoog en de bladen waarvoor ze schreef, kwam ze in contact met Arnold Kerdijk, Marie Muller-Lulofs, Louise Went, Christian Janssen en anderen die zich bezig hielden met de sociale misstanden in de maatschappij. Met Went en Janssen richtte Mercier in 1895 de N.V. Bouwonderneming Jordaan op. Met het geld dat voornamelijk door Janssen en zijn vader ter beschikking werd

---

²¹ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 168.

²² Dudink, ‘Een heilige van de Moderne Tijd’, 10-11.

²³ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 169.

gesteld, kocht de onderneming krotten op en verbouwde ze tot betaalbare, bewoonbare huizen.²⁴

In 1899 kwam het tot de oprichting van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid. Mercier had in een reeks artikelen over vrouwenarbeid en emancipatie een voorzet gegeven waar Muller Lulofs verder op door ging. Wegens haar slechte gezondheid en ouderdom kon Mercier niet plaatsnemen in het bestuur en moest ze de positie van directrice afslaan, maar achter de schermen speelde ze een zeer actieve rol. Ze nam medebeslissingen over lesroosters en de aanstelling van docenten en directrices. Ze stelde een lokaal in 'Ons Huis' ter beschikking en was erg actief in het zoeken naar sponsors en betrekkingen voor de leerlingen.²⁵

Mercier gold tot haar dood in 1910 als autoriteit op verschillende sociale terreinen. Ze was strijdster voor gelijke rechten voor de vrouw en probeerde een ideaal te formuleren van een voorbeeldig goed vrouwenleven. Zelfoverwinning, morele kracht en karakter waren haar speerpunten. Ze zette zich in voor maatschappelijke kwesties waar veel veranderingsgezinde intellectuelen uit de gegoede burgerij en maatschappijhervormers, linkse liberalen, zich de laatste decennia van de 19^e eeuw mee bezig hielden. Mercier was afkerig van het socialisme. Ze wilde een combinatie van staatsingrijpen en bevordering van de zelfredzaamheid.²⁶

De emancipatie van de vrouw en haar scholing waren voor Mercier de schakel tussen het vrouwenvraagstuk en de sociale kwestie. Ze preekte opofferingsgezindheid als goede eigenschap voor dames, maar voordat het zover kwam, moesten die dames wel een idee hebben van wie ze zelf waren en hoe ze in het leven stonden. Karaktervorming was voor Mercier noodzakelijk voor het maatschappelijk werk. Voor de filantropie was een bepaalde mate van levenservaring en rijpheid vereist en de dames mochten dan ook niet te jong beginnen. Ze moesten afstand kunnen nemen van het onderwerp. De relaties moesten zakelijk blijven. Mercier schreef: '[d]e vrouw die zich in intellectueel en moreel opzicht tot zelfstandig individu had ontwikkeld zou als geschoold maatschappelijk werkster met respect voor haar clientèle die vernieuwingen kunnen brengen [die nodig zijn].'²⁷

---

²⁴ Dudink, 'Een heilige van de Moderne Tijd', 13.

²⁵ R. Ney en E. Hueting, *De Opbouw van een Sociaal Agogische Beroepsopleiding* (Den Haag 1989) 19-20.

²⁶ Dudink, 'Een heilige van de Moderne Tijd', 10.

²⁷ *Ibidem* 16.

Arnoldus Polak Kerdijk (1846-1905)

Arnold Kerdijk groeide op in een joods gezin. Zijn vader was koopman en zijn moeder kwam uit een Rotterdamse industriële familie. Hij kreeg de kans om te studeren en ging naar Utrecht om zich te bekwamen in het recht. Toen hij klaar was met zijn studie werd hij hoofdopziener van het onderwijs in Zuid-Holland. Hij trad toe als secretaris der Vereniging tot Bevordering van het Volksonderwijs en werd redacteur van het door de vereniging uitgegeven *Volksblad*.²⁸

De sociale betrokkenheid van Kerdijk manifesteerde zich in de medeoprichting van het tijdschrift *Vragen des Tijds* in 1874 en hij werd er tevens redacteur van. Ook het *Sociaal Weekblad* is mede door hem opgericht in 1886. Een groot aantal toonaangevende sociale denkers en publicisten werkten mee aan het tijdschrift, zoals J.C. Marken, een zwager van Kerdijk en sociaal ondernemer in de Delfste Gistfabriek, H.P.G. Quack, redacteur van *De Gids* en historicus van het socialisme, B.H. Pekelharing, die hoogleraar staathuishoudkunde was aan de latere Technische Hogeschool Delft en Helena Mercier.²⁹

Kerdijk hield zich bezig in zijn geschriften met verbetering van het volksonderwijs, de leerplicht, wettelijke maatregelen tegen kinderarbeid, verbetering van de arbeiderswoningen en het spaarbankwezen. In 1879 bereikte hij het hoogleraarschap in de staathuishoudkunde in Leiden en in 1881 werd hij directeur van de Rijkspostspaarbank. Hij verhuisde naar Amsterdam en werd secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.³⁰

In 1887 werd Kerdijk verkozen tot lid van de Tweede Kamer. Dit bleef hij tot 1901. Ook in de Kamer verdedigde hij de belangen van de minder bedeelden. Hij gaf zijn mening bij iedere beraadslaging van enig sociaal maatschappelijk belang. In 1890 werd hij benoemd tot lid van de staatscommissie die de arbeidsenquête toegewezen kreeg, als voortzetting van de enquête die in 1886-1887 gehouden was. Kerdijk bekleedde de positie van voorzitter in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.³¹

Sinds het uiteenvallen van de liberale partij over de kiesrechtstrijd, behoorde Kerdijk tot de leiders van de vooruitstrevende richting die de geldende kieswet bestreed. Toen ook deze beweging zich opsplijste, nam hij de leiding van de groep die een betere regeling en een meer algemene toekenning van het kiesrecht en de daarvoor noodzakelijke veranderingen in

---

²⁸ J. D. Veegens, 'In Memoriam Mr. A. Kerdijk' *Vragen des Tijds* 31 (1905) 2.

²⁹ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 167-168.

³⁰ Veegens, 'In Memoriam Mr. A. Kerdijk', 2.

³¹ *Ibidem* 4.

de grondwet wenste. In 1901 behoorde hij tot de oprichters van de Vrijzinnig Democratische Bond, waar M.W.F. Treub later ook bij zou horen.³²

Kerdijk hield ook buiten de Tweede Kamer veel redevoeringen, hij publiceerde vaak en stak zijn sociaal maatschappelijke denkbeelden niet onder stoelen of banken. Hij wilde 'de oude maatschappij met nieuwe idealen bezielen'. Hij streed voor de uitbreiding van de eerste proeve van wetgeving op de kinderarbeid en wilde verstrekkende maatregelen tegen overmatige of schadelijke arbeid, ook voor volwassenen. Verzekeringen voor werklieden tegen de gevolgen van ziekte, ongevallen, ouderdom en invaliditeit stonden ook hoog op zijn wensenlijst. Dit waren nieuwe en veelomvattende denkbeelden die hij aan de hand van de Duitse wetgeving bestudeerde.³³

Al voordat de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid werd opgericht, was Kerdijk bezig met de rol van de vrouw in de arbeidsinspectie. In *Vragen des Tijds* van 1898 wees hij in een artikel op een noodzakelijke verandering in de arbeidswet, die toezicht op de naleving van de wet overdroeg aan inspecteurs en zelfs inspectrices, als deze een toegevoegde waarde zouden hebben. Kerdijks redenering was dat, hoewel er duizenden vrouwen waren die deel uitmaakten van het leger van arbeiders, er geen vrouwen waren om hen te controleren. Ze hadden het recht gecontroleerd te worden door dames. Henriëtte van der Mey, een van de eerste vrouwelijke journalisten, voegde daaraan toe dat vrouwen eerder hun grieven bij een vrouw neer zouden leggen dan bij een man.³⁴

Over het nut van onderwijs voor maatschappelijk werkers zei Kerdijk in het *Sociaal Weekblad* van 22 april 1899:

'de waarheid is, dat ook voor socialen arbeid, opdat hij naar den eisch worde verricht, deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden geacht; een voorbereiding, die deels een wetenschappelijk karakter dragen moet, omdat 't aankomt en op algemene sociologische ontwikkeling en op bekendheid met velerlei wetgeving en op geschiedkundige bestudering van verschillende vraagstukken; maar die voor een zeker niet geringer deel [...] praktisch wezen moet, bestaande in oefenende

---

³² J. Slangen, 'Polak Kerdijk, Arnoldus (1846-1905)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/polak_ke [13-03-2008] 25-06-2009.

³³ Veegens, 'In Memoriam Mr. A. Kerdijk', 3.

³⁴ M. C.H. Boussardt, *Onder Vrouwelijke Hoede* (Den Haag 1990) 31-32.

deelneming aan den tot levenstaak gekozen arbeid onder deskundige en wegwijzende leiding.³⁵

Van huis uit was Kerdijk geen sociaaldemocraat maar een vooruitstrevend liberaal. In het belang van de minder gegoede klassen moesten er naar zijn mening ingrijpende hervormingen in de wetgeving en het staatsbestuur plaatsvinden. In het verlengde van zijn hervormingswens lag ook de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid.³⁶

Marie Muller-Lulofs (1854-1954)

Marie Lulofs werd geboren als tiende en laatste kind van Claas Lulofs, die een bloeiende graan- en tabakshandel bezat, en Bregtje Posthuma. Het was een gefortuneerd gezin dat aan de Keizersgracht te Amsterdam woonde. Lulofs ontwikkelde op jonge leeftijd al een ontvankelijkheid voor sociale misstanden. Als jong meisje zag ze in de Haarlemmerhout, waar het buitenhuis van de familie stond, een arm meisje verlekkerd naar de maaltijd van het gezin kijken. Vanaf dat moment had ze naar eigen zeggen het gevoel in het krijt te staan bij de minder bedeelden.³⁷

Marie Lulofs kreeg de mogelijkheid een opleiding te volgen. Na het lager onderwijs te hebben doorlopen kreeg ze de kans om een tweejarige opleiding te doen bij de Evangelische Broedergemeente in slot Zeist. Dit was een van de weinige plaatsen waar meisjes een vervolgopleiding konden volgen.³⁸

Sinds haar huwelijk met Samuel Muller Fzn. beschikte Lulofs over het geld en de tijd om actief te strijden tegen de sociale misstanden. Toen hun drie kinderen wat ouder waren zette de 35-jarige Muller-Lulofs zich in als vrijwillige armenbezoekster. Om haar werk zo goed mogelijk uit te voeren, verdiepte ze zich in sociale vraagstukken. Zo kwam ze in contact met Helena Mercier.³⁹

Door toedoen van Mercier kwam Muller-Lulofs in de volkskeukens van de Jordaan te werken in 1886. Ook introduceerde Mercier Muller-Lulofs in 'Ons Huis' en bij de N.V. Bouwonderneming Jordaan. Mercier werd Muller-Lulofs' mentor en bondgenote. Zelf begon Muller-Lulofs haar organisatietalent in Utrecht ten toon te spreiden. Ze richtte een

---

³⁵ M.G. Muller Lulofs, *Sociale Opleiding* (Amsterdam 1903) 4.

³⁶ Veegens, 'In Memoriam Mr. A. Kerdijk', 7.

³⁷ L. Bervoets, 'Een 'voorbeeldig' Pionier' in: M.L. Waalwijk red. *Honderd Jaar Socialen Arbeid* (Assen 1999) 21.

³⁸ Ibidem 22.

³⁹ L. Bervoets, 'Lulofs, Maria Geertruida (1854-1954)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/lulofs> [13-03-2008] 29-05-2009.

volkshuishoudschool op, een Commissie van Bijstand aan Zieken voor thuisverpleging, een volkszangklas, een kinderbibliotheek en in 1890 kwam daar de Vereeniging tot Verbetering van de Armeenzorg bij.⁴⁰

Muller-Lulofs nam kennis van de arbeidsenquêtes van Kerdijk en de sociaaldemocraat Ferdinand Domela Nieuwenhuis van 1887. Deze vermeldden feiten over arbeidsduur, arbeidslonen en arbeidsomstandigheden die bij Muller-Lulofs de noodzaak tot hervorming deed aanwakkeren. Ze zag de onvermijdelijkheid van een betere ‘intellectuele en normatieve onderbouwing’ van het optreden van hulpverleners en begon hierover te publiceren in het *Sociaal Weekblad*.⁴¹

Uit eigen ervaring leerde Muller-Lulofs dat de armenzorg en de bedeling vaak niet toereikend waren. Er was een veelheid aan instanties die tot bedeling kon overgaan, maar toch was die bedeling nauwelijks genoeg om van rond te komen. Vanuit verschillende kampen in de maatschappij werd aangedrongen op verandering en één van de eerste pogingen daartoe was Muller-Lulofs’ *Vereeniging tot Verbetering van Armeenzorg* uit 1890. Hoewel Muller-Lulofs zelf geen zitting kon nemen in het bestuur of het voorzitterschap op zich kon nemen - dit was maatschappelijk niet geaccepteerd - verstond ze de kunst van het achter de schermen heersen. Samuel Muller hielp zijn vrouw waar hij kon en ook de steeds groeiende vriendenkring van het echtpaar Muller-Lulofs stond hen bij.⁴²

Na een periode waarin ze zich met name bezighield met de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid, stichtte Muller-Lulofs in 1904 te Utrecht een kindertehuis voor naschoolse opvang. Vervolgens richtte ze in 1906 de N.V. Maatschappij tot Verbetering der Volkshuisvesting ‘Jaffa’ op en in 1908 een Centraal Werkloozen Bureau. Ze richtte een hulpbank op om woekerrente te bestrijden in 1912 en werkte mee aan verschillende cursussen voor armenbezoekers in opleiding.⁴³

Hoe meer Muller-Lulofs zich verdiepte in de liefdadigheid, hoe meer tekortkomingen ze tegenkwam, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Naar haar mening werd er te veel aan gevoelsfilantropie gedaan. Het was een wereld waar volgens haar willekeur en sentimentaliteit de boventoon voerden. Muller-Lulofs vond de burgerlijke armenzorg te

---

⁴⁰ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 170.

⁴¹ Bervoets, ‘Een ‘voorbeeldig’ Pionier’, 22.

⁴² L. Bervoets, ‘Lulofs, Maria Geertruida (1854-1954)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/lulofs> [13-03-2008] 29-05-2009.

⁴³ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 171.

bureaucratisch en de kerkelijke armenzorg zou de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te weinig waarborgen. Haar deviezen voor de moderne armenzorg waren dan ook 'niet geven zonder voorkennis en geen ondersteuning zonder onderzoek naar draagkracht van de steunvrager'. Zakelijkheid stond hoog in het vaandel en zedenprekerij was uit den boze.⁴⁴

Muller-Lulofs heeft zich van begin af aan ingespannen om nieuwe inzichten over de verhouding tussen hulpverleners en hulpvragers over te dragen aan vrijwilligers en bezoldigden in de armenzorg. Ze vond dat enkel algemene kennis van de sociale omstandigheden die van invloed zijn op het ontstaan en voortbestaan van sociale problemen niet genoeg was. In de praktijk moest ervaring worden opgedaan en ieder 'geval' moest apart bekeken en geanalyseerd worden om zo een aanpak op maat te kunnen creëren.⁴⁵

De modernisering van de armenzorg hing voor Muller-Lulofs samen met het opstarten van een opleiding voor hulpverleners. Het viel haar op dat veel hulpverleners van de hulpvrager een mate van heilig gedrag verwachtten die de hulpverlener zelf niet bezat. Het aanleren van zelfkennis en inlevingsvermogen was voor Muller-Lulofs dan ook onontbeerlijk voor de hulpverleners, zeker als ze zelf uit een hogere maatschappelijke klasse kwamen en het leven onder de armoedegrens niet kenden.⁴⁶

De basis van hulpverlening is volgens Muller-Lulofs de hulpbehoevende in zijn waarde te laten. Ze benadrukte het feit dat de behoevende ook een mens is en dat bepaald gedrag dat in de lagere klasse door de hulpverleners niet geaccepteerd werd, zoals alcoholisme, bij de rijkere klasse gezien werd als gezellig. Een opleiding voor maatschappelijk werk moest volgens haar inzicht bieden in de sociale verhoudingen, bijdragen aan de morele oordeelsvorming, respect bijbrengen voor andere levensovertuigingen en levensstijlen en vooral werken aan zelfkennis. Muller-Lulofs wilde een open woonwerkgemeenschap creëren onder vrouwelijke leiding, waar een belangrijke plaats werd ingenomen door mannelijke docenten en toehoorders.⁴⁷

De school moest een soort internaat worden. De meisjes die zich hadden aangemeld moesten losgeweekt worden van de vooroordelen van sociaal werk en de ideeën die ze van huis uit hadden meegekregen over het bestaansrecht van de sociale verhoudingen in de maatschappij.

---

⁴⁴ Bervoets, 'Een 'voorbeeldig' Pionier', 26-27.

⁴⁵ Muller Lulofs, *Sociale Opleiding*, 3.

⁴⁶ Bervoets, 'Een 'voorbeeldig' Pionier', 28.

⁴⁷ Ibidem 30.

Muller-Lulofs richtte zich op de meisjes die buiten de vertrouwde familie en vriendenkring losgemaakt konden worden van traditionele vormen en gedachten.⁴⁸

De opleiding was niet alleen bedoeld om de sociale kwestie te benaderen, Muller-Lulofs zag de school ook als middel om geluk en levensvoldoening te bereiken bij de bemiddelde jonge dames. In *Sociale Opleiding* (Amsterdam 1903) schreef ze dat er voor de onbemiddelde vrouw voldoende werkgelegenheid was in de maatschappij. ‘Zij voelt zich één met de maatschappij, die haar heeft voortgebracht, die haar onderrichtte en straks zal vragen de vruchten van haar arbeid.’⁴⁹ Voor gefortuneerde vrouwen lag dat volgens Muller-Lulofs anders. Zij waren een weeldeartikel en ouders verzetten zich vaak hevig tegen hun arbeid. Daarnaast was het volgens Muller-Lulofs veelal zo dat ze zelf niet de benodigde energie of wilskracht bezaten om de zogenaamde ‘strijd voor eigen vrijheid’ aan te gaan.⁵⁰

Werken, met name in het maatschappelijk werk, de liefdadigheid of de sociale sector in het algemeen, was voor Muller-Lulofs zeer belangrijk in het leven. Het was de enige manier om het individu volledig tot wasdom te brengen en alles uit het leven te halen wat er uit te halen was. ‘Het kan niet anders. ’t Geluk van den mensch wordt bepaald door zijn waarde, “zijn waarde door zijne in handelen zich openbarende beschouwing der dingen”’⁵¹

Maria Willem Frederik Treub (1858-1931)

Geboren in 1858 was Treub de derde zoon en vierde kind van de burgemeester van Voorschoten. Hoewel zowel Treub, als zijn broers en zuster, naar de middelbare school kon, was de universiteit door geldgebrek alleen voor de twee oudere broers van Treub weggelegd.⁵²

Traub was naar eigen zeggen geen harde werker. Toch baande hij de weg naar de universiteit zelf. Na de hogere burgerschool ging hij bij zijn vader op het secretariaat werken en had hij verschillende administratieve baantjes. De meeste economische kennis die Traub opdeed kwam uit deze periode van praktijkwerk. Hij leerde alle aspecten van de administratie en de economische balansen kennen.⁵³

Met behulp van Lodewijk Drucker, later bekend als Kamerlid voor de Liberale Unie en de Vrijzinnig Democratische Bond, maakte Traub zich het burgerlijk recht eigen. Drucker had net zelf zijn kandidaatsexamen gehaald en kon Traub helpen doormiddel van zelfstudie

---

⁴⁸ Bervoets, ‘Een ‘voorbeeldig’ Pionier’, 31.

⁴⁹ Muller Lulofs, *Sociale Opleiding*, 10.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, 12-13

⁵² M.W.F. Treub, *Herinneringen en Overpeinzingen* (Haarlem 1931) 22.

⁵³ Ibidem 26-27

zijn kandidaatsexamen notarieel recht te halen. Toen Treub zijn kandidaats had gehaald, kon hij, dankzij een versoepelde wetgeving, zijn doctoraal op de universiteit afmaken.⁵⁴

Na dit examen en zijn promotie in 1885 werd hij privatdocent notariaat aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam. Daar stond hij aan de wieg van de Notariële Vereeniging en voegde hij verschillende debatingclubs samen die de Vereeniging tot Theoretische Behandeling van allerlei Vraagstukken op het gebied van Civiel en Fiscaal Recht ging heten. Tevens werd hij redacteur voor het *Weekblad voor Notarisambt en Registratie*.⁵⁵

Door zijn deelname aan de Breëroo – club, waar jonge idealisten bij elkaar kwamen, begon hij politiek actief te worden. Hij werd lid van de kiesvereniging Burgerplicht. Hij leerde onder andere Carel Gerritsen kennen, medeoprichter van de Radicale Bond en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, die hem verder de politiek in trok. Treub begon deel te nemen aan de gemeentepolitiek.⁵⁶

Tijdens deze periode kwam Treub steeds meer in de progressief liberale hoek terecht. Hij was betrokken bij de oprichting van de Radicale Bond, was sterk voorstander van algemeen kiesrecht en hield verschillende redevoeringen. Tijdens zijn periode in de Amsterdamse gemeenteraad kreeg hij een aantal bedrijven onder gemeentebestuur, zoals onder andere de Duinwatermaatschappij. Zo streed hij tegen handelsmonopolies. Ook probeerde hij de situatie van de arbeiders te verbeteren door een wettelijke loonsverhoging voor te stellen.⁵⁷

In 1896 werd Treub benoemd als opvolger van P.W.A. Cort van der Linde tot hoogleraar staathuishoudkunde in Amsterdam. Met deze benoeming nam hij tijdelijk afstand van de politiek. Als hoogleraar stond Treub aan de wieg van sociaal maatschappelijke experimenten zoals de Verbruiks- en Credietcoöperatie en de Arbeiderscoöperatie.⁵⁸

Arnold Kerdijk, die Treub kende van het *Sociaal Weekblad* waar hij in 1892 het hoofdredacteurschap van overnam, adviseerde hem in 1901 om het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen op te richten. Dit bureau behandelde vragen van zowel werkgevers als

---

⁵⁴ L.J.M. Nouwen, *Willem Treub, Een Remarkabel Man* (Amsterdam 1970) 13.

⁵⁵ Treub, *Herinneringen en Overpeinzingen*, 63-65.

⁵⁶ Ibidem 71-73.

⁵⁷ Nouwen, *Willem Treub*, 14.

⁵⁸ N.E.H. van Esveld, 'Treub, Marie Willem Frederik (1858-1931)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/treub> [13-03-2008] 15-05-2009.

werknemers. Doordat veel verschillende politieke voorkeuren waren vertegenwoordigd in het bureau, konden ze neutrale adviezen afgeven.⁵⁹

In 1904 nam Treub weer deel aan de politiek. Hij werd verkozen voor de Tweede Kamer. Treub sloot zich aan bij de Vrijzinnig Democratische Kamerclub en hield zich bezig met het verkrijgen van meer sociale wetgeving. Toch zat er voor Treub ook een grens aan sociale zekerheid. Hij was ervan overtuigd dat, als het sociale vangnet te groot zou zijn, dat de arbeider niet meer zijn best zou doen om zich gezond en wel in te zetten voor de maatschappij en dat luiheid zou toeslaan.⁶⁰

Treub moest vechten voor zijn positie. Dit maakte hem geestelijk sterk en vormde zijn karakter. Karaktervorming speelde in de ideologie van Treub een zeer belangrijke rol. In zijn omgeving constateerde hij een achteruitgang in karaktersterke mensen. Zijn ideaalbeeld van de mens was een 'mens sana in corpore sano', oftewel een gezonde geest in een gezond lichaam. Dit was de reden dat hij zich met de pedagogiek ging bemoeien. Moderne pedagogiek maakte volgens hem te zwakke mensen die niet daadkrachtig genoeg waren en geen hindernissen konden overwinnen in hun leven.⁶¹

Een van de sociaal-maatschappelijke experimenten waar Treub zijn ideologie volledig in kwijt kon, was de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid. De school gaf hem de mogelijkheid zijn pedagogische visie in de praktijk te brengen en in te spelen op de sociale kwestie.

Louise van der Pek – Went (1865-1951)

Louise Went werd geboren in Amsterdam als tweede kind en oudste dochter van Johannes Went, makelaar in effecten, en Johanna Susewind. Went leefde een sober leven. Haar vader stierf toen zij 16 jaar oud was en om de zoons van het gezin toch te kunnen laten studeren werd er zeer zuinig geleefd.⁶²

Wents moeder was een vooruitstrevende vrouw. Zij wilde dat haar dochters in hun eigen onderhoud leerden voorzien. Na het eindexamen aan de middelbare meisjesschool ging Went drie jaar naar de huishoudschool. Haar zusters verkregen beiden een onderwijsakte. De één gaf pianoles en de ander haalde haar acte voor het Lager Onderwijs en gaf les in de

---

⁵⁹ N.E.H. van Esveld, 'Treub, Marie Willem Frederik (1858-1931)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/treub> [13-03-2008] 15-05-2009.

⁶⁰ M.W.F. Treub, *Herinneringen en Overpeinzingen*, 197-212.

⁶¹ Ibidem 11-20.

⁶² W.C. Blomberg, *Louise Went, aan de Bakermat van de Amsterdamse Volkshuisvesting* (Amsterdam 1985) 10.

Jordaan aan analfabete vrouwen. Went volgde haar voorbeeld. Ze vormde clubjes met kinderen uit de Jordaan om ze enige vorm van scholing bij te brengen, maar merkte daarbij dat ze een tekort aan ervaring en kennis had.⁶³ Om zichzelf verder te verdiepen in maatschappelijke vraagstukken ging Went lessen volgen van Treub aan de universiteit. Ze las veel over sociaal economische en maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelde een kritische mening, met name ten opzichte van de vrouwenbeweging en haar leden. In 1886 leerde ze het *Sociaal Weekblad* kennen en via dit blad kwam zij in contact met Mercier.⁶⁴

Door Mercier raakte Went op de hoogte van de werkzaamheden van Octavia Hill. Hill had in Groot-Brittannië een sociaal maatschappelijk experiment opgezet ter verbetering van de woonomstandigheden in de arbeiderswijken. Haar sociale woningbouw inspireerde Went om in 1895 zelf naar Groot-Brittannië te reizen en in de leer te gaan bij Hill.⁶⁵

Deze tijd in London was voor haar een zeer leerzame periode. ‘Ik (zelf) herinner me zoo goed, hoe ik met [Octavia Hill] dagen achtereen door de Londensche sloppen ging, en hoe ik elken dag opnieuw getroffen werd door de wijze waarop zij haar bewoners tegemoet trad: op volkomen voet van gelijkheid, steeds vriendelijk en belangstellend en altijd warmte uitstralend.’⁶⁶

Toch was Went ook kritisch ten opzichte van de aanpak van Hill. De kinderen die in de huizen van Hill woonden werden verplicht om naar school te gaan. Zij die niet gingen werden beboet. Went vroeg zich af of dat wel ten goede van de gezinnen kwam. Het loon dat een kind met een dag werken binnenhaalde was meer dan het geld, dat betaald moest worden voor het niet naar school gaan. Went begreep dat scholing niet in alle gevallen op de eerste plaats kon komen voor deze gezinnen.⁶⁷

Eenmaal terug in Nederland kon Went aan het werk bij de N.V. Bouwonderneming Jordaan. Ze begon actief onderzoek te doen naar de wensen van de bewoners van de krottenwoningen die zouden worden gesloopt voor sociale woningbouw. De woningen moesten wel aansluiten op de wensen van de bewoners, voor zover haalbaar.⁶⁸ De ervaring die Went in Groot-Brittannië opdeed kon ze maar ten dele in de praktijk brengen in de Jordaan. Waar in London de woningen nog sterk genoeg waren en alleen opgeknapt hoefden

---

⁶³ Blomberg, *Louise Went*, 11.

⁶⁴ *Ibidem* 12.

⁶⁵ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 169.

⁶⁶ Blomberg, *Louise Went*, 24.

⁶⁷ *Ibidem* 23.

⁶⁸ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de N.V. Bouwonderneming Jordaan, archief inv. Nr. 814.

te worden, waren in de Jordaan de woningen er zo slecht aan toe, dat hele blokken moesten worden gesloopt en vanaf de grond opnieuw moesten worden gebouwd.

Haar werkzaamheden als woningopzichter bestonden uit het selecteren van de nieuwe bewoners en het wekelijks ophalen van de huur. Daarbij hield ze toezicht op de woningen en handhaafde ze het huurreglement. Went leerde de sociale voorzieningen in Amsterdam zeer goed kennen in de loop der jaren en kon huurders doorverwijzen naar diverse instellingen die hen konden helpen met problemen.⁶⁹

Went was zeer betrokken bij de bewoners van de Jordaan. Ze stond met de meeste op vriendelijke voet. Ook toen ze in 1901 in het huwelijk trad met Jan Ernst van der Pek, architect voor de N.V. Bouwonderneming Jordaan, bleef haar omgang met de inwoners groot. Kinderen kwamen vaak over de vloer en eens per week ging het echtpaar met een groep kinderen naar het Tolhuis, een grote speeltuin in Amsterdam Noord.⁷⁰

In haar opvattingen over maatschappelijk werk en filantropie was Went zeer duidelijk. Dat moest gebeuren door mensen met een doel voor ogen. Vage gevoelens waren voor haar zeer verwerpelijk. De leerlingen van de Opleidingsinrichting van Socialen arbeid, waar zij in het bestuur plaats zou nemen, moesten leren dat ‘tussen helpen en geholpen worden een zinvol handelen moest zijn’. De dames die zich aan het maatschappelijk werk gingen wijden moesten niet tegen dezelfde obstakels aanlopen als zijzelf had gedaan. Ze wilde van de opleiding meer een combinatie maken van de nodige theorie en praktijk, waarbij beide een zeer belangrijke rol speelden en op hoog niveau moesten worden bijgebracht.⁷¹

Christian W. Janssen (1860-1927)

De vader van Christian, P.W. Janssen, was een zeer bekend filantroop in Amsterdam. Hij was eigenaar van de Deli Maatschappij en het geld dat hij daarmee verdiende zette hij om in vele filantropische activiteiten. Zo steunde hij onder andere de N.V. Bouwonderneming Jordaan en stond hij financieel borg voor de eerste twintig jaar van bestaan van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid.⁷²

Zijn zoon volgde in zijn voetsporen. Janssen werd in 1860 geboren in Amsterdam. Hij kreeg de mogelijkheid om te studeren en promoveerde in de Staatswetenschappen. Vanaf 1889 was hij actief bij de organisatie van verschillende sociale projecten en zette hij het werk

---

⁶⁹ Blomberg, *Louise Went*, 28-29.

⁷⁰ Ibidem 30.

⁷¹ Ibidem 65.

⁷² Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Nederlandse Woningstichting, archief, inv. Nr. 1299.

van zijn vader in de sociale woningbouw voort. Hij werd tevens directeur van de Senembah tabaksmaatschappij.⁷³

Rond 1890 leerden vader en zoon Janssen Mercier kennen. Mercier had toen het plan opgevat een vereniging ter verheffing van de arbeidersklasse op te richten en had daarbij financiële hulp nodig. Vader Janssen bracht het nodige geld bijeen en zijn zoon nam zitting in het bestuur. In 1891 werd de vereniging ‘Ons Huis’ opgericht en in 1892 opende ze, dankzij de steun van vader en zoon Janssen, haar deuren in de Rozenstraat in de Jordaan.⁷⁴

Ook binnen de gemeenteraad van Amsterdam hield Janssen junior zich bezig met de sociale kwestie. In de periode 1892-95 heerste er grote werkloosheid in Amsterdam. Er werd het verzoek gedaan aan Burgemeester en Wethouders om een commissie op te richten die zich met die werkloosheid bezighield. Deze commissie was echter zo druk met regelingen omtrent de lonen en de arbeidsduur, dat Treub, toen gemeenteraadslid, aanzet gaf tot oprichting van een nieuwe commissie die de armoedekwestie aan moest pakken. Zowel Treub als Janssen namen zitting in deze commissie.⁷⁵

Samen met Mercier, Went en Van der Pek was Janssen actief in de N.V. Bouwonderneming Jordaan. ‘Geldschieters en bestuurders van de woningbouwverenigingen waren afkomstig uit goeude kringen die op zakelijke grondslag het volk uit zijn woonellende wilden verheffen’; aldus de inleiding uit het archief van de bouwonderneming. In 1895 werd de onderneming opgericht. Het doel was het ‘verkrijgen, bouwen en verbouwen van huizen te Amsterdam ter verbetering der volkshuisvesting en in de eerste plaats tussen Lindengracht en de Goudsbloemstraat ten einde die te verhuren, hoofdzakelijk aan werklieden.’ Dit was ook het doel van Janssen. Hij deelde de mening van de bestuursleden als het ging om de professionaliteit waarmee ze de onderneming moesten benaderen. De woningopzichteres moest dan ook een enigszins ervaren persoon zijn. Louise Went kwam hiervoor in aanmerking. De eis die aan de huizen werd gesteld was dat ze betaalbaar moesten blijven, maar wel geschikt waren voor grote gezinnen.⁷⁶

Via Mercier en Went kwam Janssen ook in contact met Arnold Kerdijk en Marie Muller-Lulofs en raakte hij betrokken bij de oprichting van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid. Naast het feit dat hij samen met zijn vader garant stond voor de financiële situatie, nam hij zitting in het bestuur. Hij wilde een open school en ageerde al vrij snel tegen de hoge ingangleeftijd van 23 jaar. De opleiding was voor hem een manier om sociaal werk

---

⁷³ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Nederlandse Woningstichting, archief, inv. Nr. 1299.

⁷⁴ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Vereniging ‘Ons Huis’, archief, inv. Nr. 827.

⁷⁵ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Werkloosheidscommissies, archief, inv. Nr. 5408.

⁷⁶ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de N.V. Bouwonderneming Jordaan, archief, inv. Nr. 814.

in heel Nederland te kunnen vernieuwen en hij stelde ook voor om de lessen toegankelijker te maken voor mensen buiten Amsterdam door cursussen te starten in meerdere plaatsen.⁷⁷

Janssen bleef zeer lang actief in het bestuur van de school. Dit deed hij naast zijn vele andere filantropische bezigheden en zijn werk bij de Senembah Tabaksmaatschappij, waarvoor hij vaak naar het buitenland moest. In 1908/1909 hield Janssen zich bezig met de Commissie ten behoeve van de Werklozen, de 'Burgercommissie'. Er heerste toen een crisis in de bouw. Veel van de bouwvakkers waren niet aangesloten bij het in 1906 opgerichte werkloosheidsverzekeringsfonds. Janssen werd de leider van de burgercommissie die geld en goederen inzamelde om de arbeiders te helpen. De commissie nodigde ook vakverenigingen uit om zitting te nemen. Zo kon men zoveel mogelijk doen om te voorkomen dat valide werknemers bij de armenzorg terecht zouden komen.⁷⁸

Janssen is zijn leven lang bezig geweest met filantropie en verbetering van de situatie van de arbeider. Hij was zeer breed onderlegd en wijdde zowel tijd als geld aan vele verschillende takken van de filantropie, zo ook aan de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid. Naast donateur was hij ook bestuurslid van de school. Tot zijn dood bleef hij actief in sociaal maatschappelijke kringen.

Johannes Hermanus Gunning Wzn. (1859-1951)

Johannes Hermanus Gunning Wzn werd in 1859 geboren als zoon van Jan Willem Gunning. Hij werd als Wzn aangeduid ter onderscheid van zijn gelijknamige grootvader en oom. Hij groeide op in een zeer religieus gezin. Zijn vader was hoogleraar scheikunde aan de universiteit van Amsterdam, maar ook bijzonder maatschappelijk geëngageerd. Hij voedde al zijn acht kinderen op met een besef dat ze zich dienden in te zetten voor de samenleving.⁷⁹

Gunning kwam uit een welvarend gezin waar beide kanten van de familie vertegenwoordigd waren in de kunst, wetenschap en religie. Zelf was hij zeer geïnteresseerd in klassieke talen en hij voelde zich aangetrokken tot de wijsbegeerte. Hij trouwde met Cecilia van Eeghen uit Amsterdam.⁸⁰

In eerste instantie werkte Gunning als leraar in Utrecht, tot hij werd gevraagd om het conrectoraat en vervolgens het rectoraat van het gymnasium in Zwolle op zich te nemen. In 1898 besloot hij terug te keren naar Utrecht. Daar kon hij zich via de rijksuniversiteit bezig

---

⁷⁷ Ney en Hueting, *De Opbouw van een Sociaal Agogische Beroepsopleiding*, 14-38.

⁷⁸ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Werkloosheidscommissies, archief inv. Nr. 5408.

⁷⁹ R. Casimir, 'Dr. J.H. Gunning J.Wzn.', *Gunning Nummer Paedagogische Studiën Maandblad voor Onderwijs en Opvoeding* 10 (1929) 5.

⁸⁰ E. Mulder, 'Gunning [Wzn], Johannes Hermanus (1859-1951)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/gunning> [13-03-2008] 10-05-2009.

houden met pedagogiek. Gunning vertrok met zijn hele gezin naar Jena om zich daar in de pedagogiek en de psychologie te kunnen bekwamen voordat hij begon met lesgeven.⁸¹

Toen hij, na het overlijden van zijn vrouw, terugkwam naar Nederland kreeg hij in Amsterdam een baan aangeboden als districtschoolopziener. Gunning leerde het onderwijs steeds beter kennen en publiceerde over pedagogiek in onder andere *De Gids* en zijn eigen tijdschrift *Paedagogische Studiën*.⁸²

Gunning was ook politiek actief. Hij was bestuurslid van de Amsterdamse afdeling van de Liberale Unie en stond bekend om zijn vooruitstrevende politiek. Het socialisme en een al te confessionele politiek stonden hem tegen. Ook op het gebied van opvoeding was hij vooruitstrevend. Gunning sloot zich aan bij een internationale hervormingsbeweging op het gebied van onderwijs. ‘Opvoeding diende niet te geschieden door dogmatische zedenpreken, maar door het goede voorbeeld en met de nadruk op morele en intellectuele zelfstandigheid van het kind.’⁸³

Gunnings vooruitstrevendheid en brede ontwikkeling maakte hem tot een gewild bestuurslid van de Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid. Hij bracht meer academische kennis in het bestuur van de school. Vanaf het schooljaar 1902-1903 gaf hij les op de school en vanaf 1903 was hij tevens bestuurslid. Toen Josephine van Anrooy directrice werd, had hij in haar een medestander gevonden voor een meer theoretische opleiding.⁸⁴

Josephine van Anrooy (1876-1934)

Van Anrooy was de dochter van een academisch geschoolde leraar. Zij had nog vijf zusters. Op jonge leeftijd stierf haar vader en na wat reizen door Nederland kwam ze in Utrecht terecht waar ze de middelbare meisjesschool afmaakte. Na haar slagen behaalde ze haar acte voor het lager onderwijs en ging ze voor een aantal jaren lesgeven in kleinere dorpen in het oosten van het land.⁸⁵

Na de eeuwwisseling kreeg ze de kans om naar Zürich te gaan, alwaar ze haar kandidaatsexamen staatshuishoudkunde haalde. In 1904 promoveerde ze. Na haar terugkeer naar Nederland kon ze in Amsterdam aan de slag als directrice van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid, toen inmiddels School voor Maatschappelijk Werk genoemd. Haar doel

---

⁸¹ E. Mulder, ‘Gunning [Wzn], Johannes Hermanus (1859-1951)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/gunning> [13-03-2008] 10-05-2009.

⁸² Casimir, ‘Dr. J.H. Gunning J.Wzn.’, 8.

⁸³ E. Mulder, ‘Gunning [Wzn], Johannes Hermanus (1859-1951)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/gunning> [13-03-2008] 10-05-2009.

⁸⁴ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief van de Karthuizer Sociale Academie, doos 9.

⁸⁵ J.Frost, ‘In Memoriam Dr. Josephine van Anrooy’, *De Economist* 83 (1934) 1.

was om het niveau van de school te verhogen tot academisch niveau. In dit streven werd ze gesteund door de natuurkundige en pedagoog Philipp Kohnstamm en Johannes Hermanus Gunning Wzn.. Sociale economie moest de basis worden van de opleiding waar de vakken omheen gebouwd werden.⁸⁶

Van Anrooy was de eerste directrice die haar eigen stempel op de school wilde drukken. Ze was in de periode 1909-1914 aangesteld als hoofd van de school. Van Anrooy probeerde sociaal-economische kennis tot basis van het onderwijs te krijgen. In die tijd conflicteerden haar ideeën met betrekking tot de inrichting van het onderwijs dermate met de ideeën van Marie Muller-Lulofs dat Van Anrooy uiteindelijk moest vertrekken.⁸⁷

Emilie Charlotte Knappert (1860-1952)

Emilie Knappert was de oudste in het gezin van acht kinderen van de jeneverstoker en spaarbankdirecteur Adrianus Knappert. Haar vader was vooruitstrevend te noemen. Hij was zeevaarder geweest en deed daar een breed wereldbeeld mee op. Hij vond dat zijn kinderen de mogelijkheid moesten hebben te leren en de vakken waarvan hij vond dat de school daarin te kort schoot, zoals gymnastiek en astronomie, onderwees hij zelf op de vrije zaterdagmiddag. De moeder van Knappert was meer behoudend. Zij kwam uit een rijk gezin van notabelen en vond dat haar dochters al jong moesten leren wat het huishouden inhield. Van kindsbeen af gaf ze hen taken als de was uitzoeken, rekken en mangelen en de ontbijttafel dekken, afhalen en afwassen.⁸⁸

Ze groeide op in een beschermd vrijzinnig liberaal milieu in Schiedam. Knappert had van jongs af aan al een weerzin tegen huishoudelijke taken en toonde andere ambities dan het worden van huisvrouw. Door zelfstudie wist Knappert haar acte Lagere School te halen en haar acte MO Frans. In 1882 werd ze benoemd als lerares Frans en begon ze haar studie om godsdienstlerares te kunnen worden. Religie speelde een grote rol in haar leven en ze wilde dit delen met anderen. Haar lessen volgde ze bij de Nederlandsche Protestantenvond (N.P.B.), waar ze de Leidse hoogleraar H. Oort leerde kennen. Vanuit zijn huis kon ze catechisatie geven aan jongeren uit vrijzinnige protestantse milieus. Daar leerde ze ook vrijzinnige en sociaal bewogen intellectuelen kennen, die haar bekend maakten met de sociale problematiek.⁸⁹

---

⁸⁶ Waalwijk, *Het Amerika der Vrouw*, 200-201.

⁸⁷ Ibidem, 189.

⁸⁸ M. De Meijer-van der Waerden, *Zoekt een ster niet te ver* (Amsterdam 1960) 14-20.

⁸⁹ J. Slangen, 'Knappert, Emilie Charlotte (1860-1952)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/knapper> [29-05-2008] 10-05-2009.

Via de artikelen die Mercier in het *Sociaal Weekblad* schreef werd Knappert bekend met het Toynbeewerk. Toen ze bij Oort in Leiden woonde, waren haar de grote verschillen tussen arm en rijk al opgevallen. Ze voelde de behoefte iets voor de fabrieksarbeiders te doen. In 1894 zette ze samen met Oort in naam van de N.P.B. het eerste wijkgebouw op: *Geloof Hoop en Liefde*. Naast verschillende clubjes voor kinderen en volwassenen werden er ook alfabetiseringscursussen gegeven.⁹⁰

Knappert ging in deze periode naar Groot-Brittannië om daar in de leer te gaan bij een aantal wijkverpleegkundigen. Eenmaal terug in Nederland introduceerde ze een op haar ervaringen in Engeland gebaseerde wijkverpleging in een volksbuurt van Leiden. Daarnaast was ze ook actief in de *Eerste Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*. Knappert was wat terughoudend ten opzichte van het feminisme, maar moedigde vrouwen aan om nuttige arbeid te verrichten. Ze zat congressen over het maatschappelijk werk voor en hield toespraken over het werk voor vrouwen.⁹¹

In Leiden was Knappert bezig met het opzetten van een Volkshuis voor Toynbeewerk. Dankzij een gift van Lodewijk Drucker kon het Leids Volkshuis worden gestart. Dit gebeurde in hetzelfde jaar als de oprichting van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid. Knappert moest kiezen. Haar werd zowel het directoraat van de Opleidingsinrichting aangeboden als het directoraat van het Volkshuis. De school heeft het onderspit moeten delven. Knapperts hart lag bij het Toynbeewerk, waar ze al haar creativiteit in kwijt kon. Al snel was het Leids Volkshuis uitgegroeid tot instituut waar een breed scala aan lessen werd gegeven.⁹²

Ondertussen groeiden weekenduitstapjes met een aantal mensen uit het Volkshuis uit tot een vakantievereniging voor arbeiders. Knappert maakte zich hard voor wettelijk vastgestelde vrije dagen voor arbeiders. ‘Werk alleen is niet zaligmakend of heilig, het moet in perspectief worden gezien.’ Deugdzaam vrije tijd moest ervoor zorgen dat de arbeider beter werk verrichtte. Ten behoeve van dit doel zette ze zelfs een tijdschrift op: *Leven en Werken*, waar ze samen met de schrijfster Annie Salomons jarenlang de redactie van deed.⁹³

Toen de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid in 1914 een nieuwe directrice zocht om Van Anrooy te vervangen, werd Knappert wederom benaderd. De school was op zoek naar

---

⁹⁰ Meijer-van der Waerden, *Zoekt een ster niet te ver*, 43.

⁹¹ J. Slangen, ‘Knappert, Emilie Charlotte (1860-1952)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/knapper> [29-05-2008] 10-05-2009.

⁹² Ibidem.

⁹³ E.C. Knappert en A. Salomons, ‘Onze Bedoeling’, *Leven en Werken* 1 (1916) 2.

iemand die kundig genoeg was om de sluiting van de school te voorkomen. Hoewel Knappert zichzelf wat aan de oude kant vond, ze was inmiddels 54, aanvaardde ze de taak. Het belang van het openhouden van de school woog voor haar zwaarder dan haar wens om in Leiden te blijven.⁹⁴

De eerste maanden waren wat roerig. Knappert voelde zich genoodzaakt de beginselen van de school aan te pakken. Ze koos niet voor een academische of praktische insteek als basis van de lessen. Zij wilde dat een bredere humanistische en culturele vorming de basis ging vormen van het onderwijs.⁹⁵

Knappert was erg punctueel en zeer precies. Ze had een strikte dagindeling. Haar doelgerichtheid zorgde ervoor dat ze in haar leven veel kon bereiken, zoals het Leids Volkshuis en de wijkverpleging. Net als Mercier had ook Knappert een tijd waarin ze niet tot werken in staat was. Toen ze midden twintig was had ze een hersenanemie⁹⁶, waardoor ze zichzelf met regelmaat tot rust moest dwingen.⁹⁷

Ze was een ambitieuze vrouw die niet snel opgaf. Die ambitie zocht ze ook bij haar studenten. Studenten die zich afvroegen wat de school voor hen kon betekenen waren haar een doorn in het oog. Knapperts motto was niet voor niets ‘Sachez vouloir; sachez que la victoire est à ceux qui voudront’⁹⁸, ‘de overwinning is aan hen die willen’.⁹⁹

Knappert beschouwde jeugdwerk als een vak dat aangeleerd moest worden en dat niet zomaar door onervaren dames kon worden beoefend. De jeugd moest zich weer leren verwonderen. Activiteiten als spelletjes en handenarbeid moesten de vermoeide fabrieksjeugd uit hun sleur halen. ‘Oude werkvrouwtjes van 14, 16 jaar worden weer kinderen, bij overwerkte jongens komt de levenslust los.’¹⁰⁰

Voor haar was het werken in de maatschappelijke sector een levenstaak en ze wilde dit ook voor andere mensen mogelijk maken. De verandering in de maatschappij die naar haar mening nodig was, moest geschieden door middel van goed onderlegde praktische arbeid. Ze zag het belang in van een school voor maatschappelijk werk en zag het als haar plicht deze te steunen en te leiden als dat nodig was.

---

⁹⁴ Meijer-van der Waerden, *Zoekt een ster niet te ver*, 70.

⁹⁵ J. Slangen, ‘Knappert, Emilie Charlotte (1860-1952)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/knapper> [29-05-2008] 10-05-2009.

⁹⁶ Onvoldoende bloeddorstrooming van een deel van het centrale zenuwstelsel bijvoorbeeld als gevolg van een zeer ernstige bloedarmoede, te lage bloeddruk tijdens een shocktoestand of vernauwing van de bloedvaten door slagaderverkalking van de hals en hersenvaten.

⁹⁷ Meijer-van der Waerden, *Zoekt een ster niet te ver*, 35-40.

⁹⁸ E.C. Knappert, ‘Wellevenskunsten’, *Leven en Werken*, 1 (1916) 148.

⁹⁹ Meijer-van der Waerden, *Zoekt een ster niet te ver*, 71.

¹⁰⁰ Linde, *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk*, 172.

Het is duidelijk dat Mercier en Kerdijk met het *Sociaal Weekblad* de kern hebben gevormd van deze groep mensen. Mercier vond in Kerdijk een bondgenoot die haar ideeën wat betreft vrouwenarbeid en de sociale kwestie deelde. Haar artikelen inspireerden Muller-Lulofs, Went en Knappert om zich met maatschappelijk werk bezig te houden.

Zowel Treub als Knappert leerden Mercier en Kerdijk kennen via het *Sociaal Weekblad*. Dit gold ook voor Went. Haar wens om meer te weten van de sociale kwestie leidde haar tevens naar de collegezaal van Treub. Janssen begaf zich, dankzij zijn vader, al in de filantropische kringen van Amsterdam. Via deze kringen leerde hij Mercier, Went, Muller-Lulofs, Treub en Kerdijk kennen.

Voor Gunning en Van Anrooy was het een ander verhaal. Zij kwamen niet via het *Sociaal Weekblad* of de filantropie bij de school uit. Gunning kende Treub via de universiteit. Door zijn kennis over de pedagogiek is hij bij de school betrokken geraakt. Van Anrooy heeft gereageerd op de vacature voor directrice, waarna ze door middel van een selectie was uitgekozen om de vacature te vervullen.

De meeste bestuursleden hadden als doel gesteld een opleiding te zetten voor professionele maatschappelijk werkers. Over de inrichting van het onderwijs en de ingangseisen liepen de meningen uiteen. Hierop zal in een later hoofdstuk dieper worden ingegaan. Muller-Lulofs wilde in eerste instantie een meisjesinternaat creëren, maar daar was de rest van de oprichters het niet mee eens. Mercier had een tweeledig doel voor ogen. Ze wilde zowel inspelen op het vrouwenvraagstuk door een opleiding voor hen op te starten en daarmee een basis te leggen voor betaald werk voor vrouwen, als de sociale kwestie aanpakken, door professionele volksverheffing en armenzorg. Janssen, Treub en Kerdijk leken vooral vanuit de sociale kwestie oog te hebben voor de school, al was een opleiding waar vrouwen zich voor konden inschrijven voor hen ook niet onbelangrijk. Went en Knappert wilden graag een professionele opleiding tot maatschappelijk werk, zodat toekomstige maatschappelijk werkers niet tegen dezelfde problemen aan zouden lopen als zijzelf hadden gedaan.

Voor Van Anrooy en Gunning lag het anders. Zij werden bij de school betrokken toen deze al langer bestond. Zij wilden meer aan de inrichting en het niveau van de lessen veranderen en hielden zich niet zo bezig met de sociale kwestie of het vrouwenvraagstuk. Beiden wilden zich inzetten voor een hoger wetenschappelijk niveau op de school. Gunning wilde dat de school hoger onderwijs zou bieden gericht op de vrouw, een volwaardig alternatief voor de huishoudschool, terwijl Van Anrooy zich meer inzette voor een academisch niveau voor de opleiding maatschappelijk werk.

Discussie in het Bestuur

Uit het voorgaande hoofdstuk is reeds gebleken dat de verschillende bestuursleden, directrices en andere betrokkenen bij de Opleidingsinrichting een vrij divers beeld hadden wat betreft de basis van het onderwijs en de inrichting van de lessen. Het is opvallend dat de eerste twee directrices een vrij geringe rol speelden in de discussies. Zij waren meer een voorbeeld en een vraagbaak voor de leerlingen dan leidster van de opleiding. Mercier vond dat de directrice de ziel van de school moest zijn, ze had een voorbeeldfunctie en diende alle eigenschappen te bezitten van een goed maatschappelijk werkster, maar hoefde niet alles over het maatschappelijk werk en al haar vraagstukken te weten. Daar was het bestuur voor aangesteld. Het is pas sinds de aanstelling van Van Anrooy dat de directrices zich meer met het bestuur van de school gingen bemoeien.¹⁰¹

Dit hoofdstuk zal een beeld geven van de discussies die zich in het bestuur hebben afgespeeld betreffende de grondslagen van de opleiding, de inrichting van de lessen, het constante lage aantal leerlingen en de financiële problemen. Om te beginnen zullen de grondslagen van de opleiding worden beschreven. Daarna zal worden ingegaan op de discussies in de eerste vijf jaar. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen de discussies over aanvangsleeftijd en het lesgeld en de discussies over vakken en de hoofdrichtingen. Vervolgens zullen de discussies van de daarop volgende vijftien jaar chronologisch worden weergegeven.

De Grondslagen

In de aankondiging van de opleiding in het *Sociaal Weekblad* van 22 april 1899 stond aangegeven dat de voorbereiding voor maatschappelijk werk uit twee onderdelen diende te bestaan. Enerzijds moest het een theoretisch wetenschappelijk kader bieden voor algemene sociologische ontwikkeling en de kennismaking met wetgeving. De leerlingen moesten de geschiedenis van het maatschappelijk werk bestuderen en zich verschillende maatschappelijke vraagstukken eigen maken. De andere kant van het onderwijs behelsde de praktische vorming. De leerlingen moesten een hoofdrichting kiezen en zich onder deskundige leiding bekwamen in deze tak van het maatschappelijk werk.¹⁰²

Er waren acht grondslagen waarop de school was gebaseerd. Ten eerste werd uiteengezet welke hoofdrichtingen de school zou aanbieden. Deze bestonden uit

---

¹⁰¹ Ney en Hueting, *De Opbouw van een Sociaal Agogische Beroepsopleiding*, 20.

¹⁰² Muller Lulofs e.a., 'Een Opleidingsinrichting in Wording', 181

opzichterschap van arbeiderswoningen; armenzorg; zorg voor kinderen die van hun natuurlijke opvoeders verstoken, of door anderen aan hen onttrokken waren; Toynbee werk; opzichterschap van fabrieken en werkplaatsen. Er werd bij vermeld dat veranderingen hierin op latere momenten nog konden worden aangebracht, al naar gelang de vraag vanuit de maatschappij.

Ten tweede werd de leeftijd vastgesteld op minimaal 23 jaar. In bijzondere gevallen kon hiervan worden afgeweken, maar, omdat het bestuur vond dat de leerlingen een bepaalde mate van volwassenheid dienden te bezitten, moest men voor het praktische werk zeker 23 zijn. De toehoorders, die alleen de voordrachten volgden, mochten jonger zijn. Zij werden met 20 jaar toegelaten. Het schoolgeld bedroeg f150,- per leerling per jaar.

Als derde punt werd duidelijk gemaakt dat ook mannen deel mochten nemen aan het onderwijs, hoewel het bestuur niet verwachtte dat zij zich en masse zouden aanmelden.

Het vierde punt betrof de duur van de opleiding, namelijk twee jaar. Het eerste jaar was bedoeld om algemene sociale kennis te verkrijgen en het werkerterrein te verkennen. Dit was in zekere zin het theoretische jaar. Aan het einde van dit jaar zou de leerling een keuze moeten maken voor een hoofdrichting waar zij zich gedurende het tweede jaar in zou verdiepen. Leerlingen die het enkel te doen was om de theorie tot zich te nemen, hoefden het tweede jaar niet te volgen en leerlingen die al voldoende theoretische kennis bezaten, konden het eerste jaar overslaan en direct aan het praktijkjaar beginnen.

Het onderwijs, zoals bij het vijfde punt werd uitgelegd, bestond uit twee soorten lessen. Er waren hoofdvakken met geregelde cursussen, die jaarlijks min of meer hetzelfde bleven en vaak toegespitst waren op de verschillende hoofdrichtingen. Daarnaast waren er voordrachten met onderwerpen die aansloten op de actualiteiten. Deze voordrachten werden veelal 's avonds gegeven en toehoorders van buiten de school konden tegen een kleine vergoeding meeluisteren.¹⁰³

Het zesde punt betrof de praktische vorming. In het eerste jaar konden de leerlingen al kennismaken met de praktijk van de verschillende hoofdrichtingen door middel van kleine stages en in het tweede jaar konden ze zich onder deskundige begeleiding bekwamen in de door hen gekozen richting. Daarnaast was er de mogelijkheid lessen te volgen aan de huishoudschool en werden er verschillende uitstapjes georganiseerd naar diverse instellingen.

Het zevende punt betrof de begin- en einddata van het eerste schooljaar. Daarbij waren kleine vakanties rond Kerstmis en Pasen. Leerlingen die van buiten Amsterdam kwamen

---

¹⁰³ Zie bijlage 1 voor vakkenoverzicht

moesten zelf voor huisvesting in de stad zorgen, zo stond beschreven bij punt acht. Ze kregen hierbij echter wel begeleiding vanuit de school.

Dit was de basis van de school zoals Muller-Lulofs, Kerdijk, Janssen, Mercier, Treub en Went die hadden opgesteld. Ze waren zich ervan bewust dat het een experiment was en dat de eerste jaren waarschijnlijk moeilijk zouden verlopen. Toch waren ze zeker van het idee dat de school zou aanslaan.¹⁰⁴

De Eerste Vijf Jaar

Leeftijd, Lesgeld en Leerlingenaantal

In de bestuursvergadering van zes juli 1899 ageerde Treub tegen de kosten voor het toehoorderschap bij de avondvoordrachten. Deze waren een noodzakelijke bron van inkomsten en om meer inkomsten te kunnen genereren vond Treub het van belang om de voordrachten voor meer mensen betaalbaar te maken. Dit leverde een tweezijdig voordeel op. Ten eerste kwam er meer geld binnen waardoor de school meer financiële mogelijkheden kreeg en ten tweede kon hiermee de kennis over maatschappelijke vraagstukken voor meer mensen toegankelijk worden gemaakt, mensen voor wie de gehele opleiding niet bereikbaar was.¹⁰⁵

In de daarop volgende vergadering van augustus 1899 stelde Muller-Lulofs voor beurzen uit te geven. Zo konden leerlingen les krijgen, die anders om financiële redenen wegvielen. Om dit te bereiken stelde ze voor sponsoring te zoeken bij particulieren. Het merendeel van het bestuur vond dit echter te riskant. Particuliere geldschietters konden immers zonder opgaaf van reden de geldkraan dichtdraaien. Besloten werd een eventueel financieel overschot om te zetten in beurzen.¹⁰⁶

Op acht oktober 1900 bracht Muller-Lulofs het nieuws dat zij zich terug zou trekken uit het bestuur. Haar bezigheden buiten de school vroegen al haar aandacht en ze wilde zich er volledig op kunnen concentreren.¹⁰⁷ De overige bestuursleden keken tegen het einde van dat schooljaar terug op de eerste twee jaar van het bestaan van de school. Het aantal leerlingen was nog steeds betrekkelijk laag. Van de veertien leerlingen die het jaar ervoor les kregen bleven er acht over. Ook het aantal toehoorders bij de avondvoordrachten liep terug. Dit had

---

¹⁰⁴ Muller Lulofs e.a., 'Een Opleidingsinrichting in Wording', 181-182.

¹⁰⁵ Bestuursnotulen 1899-1902, 06-07-1899, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹⁰⁶ Bestuursnotulen 1899-1902, 05-08-1899, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹⁰⁷ Bestuursnotulen 1899-1902, 08-10-1900, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

invloed op de financiële situatie, die er niet bepaald rooskleurig uit zag. Ondanks deze tegenslagen wilden de bestuursleden de school toch open houden.¹⁰⁸

In september 1902 bleek dat het aantal leerlingen nog steeds terugliep. Het adverteren in diverse bladen mocht niet baten. De directrice stelde voor om het eerste jaar te laten opgaan in het tweede jaar. Gunning kwam met het idee om de minimum leeftijd te verlagen tot achttien. Zo zou de school beter aansluiten op het gymnasium of de hbs. Dit idee werd echter door de rest van de bestuursleden verworpen. De leeftijdsgrens was voor veel van de bestuursleden onaantastbaar.¹⁰⁹ Later in het jaar werd de leeftijdsverlaging weer uit de kast gehaald. Gunning opperde dat dames die in het bezit waren van een diploma hbs net zo goed in staat waren de opleiding te volgen als de dames van 23, die vaak zelfs geen hbs-diploma bezaten. Toch bleef het bestuur uitgaan van een minimum leeftijd van 23 jaar.¹¹⁰

Vakken en Hoofdrichtingen

In eerste instantie was het de bedoeling dat er op hoog niveau werd lesgegeven. De lesstof was veelomvattend en diepgaand. Elisabeth Boissevain, de eerste directrice, stelde bijvoorbeeld in april 1900 voor het gehele burgerlijk wetboek te behandelen. Muller-Lulofs zag graag dat in het tweede jaar voor iedere hoofdrichting een kritisch historisch overzicht over de betreffende vraagstukken in verschillende westerse landen behandeld zou worden. Boissevain en Went verzetten zich tegen dit laatste voorstel. Ten eerste omdat dit te veel tijd zou opslokken en ten tweede omdat ze het vervelend vonden zulke uitgebreide stof jaarlijks te moeten herhalen. Treub kwam tegen hen in opstand door te melden dat dit juist de bedoeling van de opleiding was. In het eerste jaar werden de zaken globaal behandeld en in het tweede jaar diepgaander. Uit deze discussie blijkt dat veel bestuursleden weinig of geen ervaring hadden met het onderwijs.¹¹¹

Later in april kwam een aantal leerlingen met het verzoek om een nieuwe hoofdrichting toe te voegen, die van adjunct inspectrice van de arbeid. Hoewel de bestuursleden voorstander waren van deze uitbreiding, vergde het samenstellen van de lessen zoveel onderzoek en ervaring die de bestuursleden niet hadden, dat zij ervoor kozen deze hoofdrichting af te houden.¹¹²

---

¹⁰⁸ Bestuursnotulen 1899-1902, 01-04-1901, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹⁰⁹ Bestuursnotulen 1899-1902, 11-09-1902, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹⁰ Bestuursnotulen 1899-1902, 08-12-1902, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹¹ Bestuursnotulen 1899-1902, 11-04-1900, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹² Bestuursnotulen 1899-1902, 19-04-1900, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

Tijdens de evaluatie na het tweejarig bestaan van de school werd het lesprogramma onder handen genomen en de lessen waar de bestuursleden niet tevreden over waren werden aangepast, dan wel van het lesrooster verwijderd. Daarnaast werd er opgemerkt dat het aantal lessen en het niveau voor veel leerlingen te hoog lag. Vooral de avondvoordrachten werden als zwaar ervaren en de leerlingen hadden moeite met het verwerken van de informatie.¹¹³

In de evaluatie kwam ook naar voren dat het leerlingenaantal nog steeds erg laag was. Went stelde toen voor een nieuwe laag aan te brengen in de theoretische lessen. Ze wilde meer discussie tijdens de lessen en probeerde dat te bereiken door meer ethische problemen van het maatschappelijk werk op het programma te zetten.¹¹⁴

Tijdens de bestuursvergadering van acht juni 1901 kwamen de evaluaties van de leerlingen ter sprake. Het commentaar betrof het beperkte aantal instellingen dat tijdens de excursies werd bezocht. Het bestuur was echter bang dat een grotere diversiteit gepaard zou gaan met te hoge kosten voor de leerlingen. Het aantal avondvoordrachten werd teruggebracht om de leerlingen iets meer rust te geven en er werd een proef gestart met een Franstalige lessenreeks over criminele sociologie. Doordat het aantal leerlingen kleiner was dan het aantal vakken dat werd gegeven bekeek het bestuur nog eens het lesrooster en werden de vakken die weinig tot geen leerlingen trokken, geschrapt.¹¹⁵

Omdat er steeds meer discussie kwam over de aanvangsleeftijd van 23 jaar, opperde Went tijdens de vergadering van acht december 1902 het idee om voorbereidende cursussen te starten. Hier konden jongere leerlingen aan mee doen en deze lessen waren, net als de rest van de opleiding, half theoretisch, half praktisch. Dit voorstel werd goed ontvangen.

Voor het volgende schooljaar 1903-1904 zou de aanvangsleeftijd voor de opleiding zelf nog wel 23 jaar blijven, maar er zou een proef starten met een voorbereidend jaar, waar jongere leerlingen voor werden toegelaten, mits zij in het bezit waren van een diploma hbs.¹¹⁶ In juni 1903 bleek dat er nog geen aanmeldingen waren voor dit voorbereidende programma. Gunning was er van overtuigd dat dit programma meer leerlingen zou kunnen trekken en stelde voor dat er in meer onderwijsbladen en andere tijdschriften geadverteerd zou worden om meer potentiële leerlingen te bereiken.¹¹⁷ Ondanks deze advertenties kwamen er geen aanmeldingen voor dat jaar. Ook het aantal leerlingen dat zich aanmeldde voor de opleiding zelf lag zo laag dat werd besloten de school voor dat jaar te sluiten. De leerlingen werden

---

¹¹³ Bestuursnotulen 1899-1902, 01-04-1901, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Bestuursnotulen 1899-1902, 08-06-1901, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹⁶ Bestuursnotulen 1899-1902, 08-12-1902, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹¹⁷ Bestuursnotulen 1903-1906, 22-06-1903, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

afgezegd en er werd besloten dat jaar te gebruiken om meer leerlingen aan te trekken voor het volgende jaar.¹¹⁸

In juni 1904 werd weer besloten tot opening van de school. Na enige discussie over de balans tussen theorie en praktijk, sprak Treub zich uit voor een degelijke theoretische basis. Dit was volgens hem onontbeerlijk bij het praktiseren van sociaal werk. Men kwam tot de conclusie dat er aan de opzet van de opleiding en de lessen niets veranderd hoefde te worden. Het voorbereidende jaar bleef voor leerlingen onder de 23 jaar met het eindexamen hbs, gymnasium of de acte Lager Onderwijs. Het nieuwe schooljaar begon met veertien leerlingen, te weinig om financieel rendabel te zijn, maar, dankzij de donaties van P.W. Janssen, voldoende om te blijven bestaan.¹¹⁹

Periode 1904-1919

Vanaf juni 1905, na de dood van Kerdijk, besloot Muller-Lulofs terug te keren in het bestuur van de school.¹²⁰ Hoewel het aantal leerlingen weer iets steeg, was de school nog niet uit de problemen. Muller-Lulofs hield zich bezig met het maken van brochures over de school, die door heel Nederland werden verspreid.¹²¹ Het curriculum werd uitgebreid met lessen in lichamelijke opvoeding op de zaterdagmiddag¹²² en de school werd uitgebreid met een eigen bibliotheek.¹²³

Er werd gesproken over het uitbreiden van de praktijk door leerlingen te betrekken bij instanties als vakantiekoloniën. Hier zouden ze veel kunnen leren over de praktijk achter het maatschappelijk werk en zouden ze hun sociaal inlevingsvermogen ten toon kunnen spreiden.¹²⁴

In 1906 werd besloten om de naam van de school te veranderen in *School voor Maatschappelijk Werk*. Het idee van deze naamsverandering hing al een tijdje in de lucht. Het was erg onrustig in de maatschappij. Na de spoorwegstakingen van 1903 was angst ontstaan voor het socialisme. ‘Socialen Arbeid’ werd geassocieerd met de socialistische beweging en de bestuursleden dachten dat het lage aantal leerlingen deels te wijten viel aan de angst van

---

¹¹⁸ Bestuursnotulen 1903-1906, 04-09-1903, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹¹⁹ Bestuursnotulen 1903-1906, 06-06-1904, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹²⁰ Bestuursnotulen 1903-1906, 03-06-1905, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹²¹ Bestuursnotulen 1903-1906, 05-10-1905, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹²² Bestuursnotulen 1903-1906, 11-01-1906, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹²³ Bestuursnotulen 1903-1906, 08-02-1906, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

¹²⁴ Bestuursnotulen 1906-1912, 10-05-1906, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 1.

ouders om hun kinderen in de armen van de socialisten te drijven. Daarom is de naam van de opleiding op 30 juni 1906 officieel veranderd in *School voor Maatschappelijk Werk*.¹²⁵

Na deze aanpassing stelde Janssen voor de school uit te breiden met afdelingen in verschillende steden, om zo meer mensen te bereiken en meer leerlingen aan te trekken. De rest van het bestuur was echter tegen deze ontwikkeling. Went wees Janssen op het feit dat er op dat moment in Amsterdam al weinig animo voor de school was, laat staan in provinciale steden.¹²⁶

Langzaamaan begonnen de lessen steeds meer een intellectueel karakter te krijgen. Er kwamen vakken bij over literatuur en letterkunde.¹²⁷ Janssen bleek ook hier de drijvende kracht achter te zijn. Hij beargumenteerde dat er meer behoefte was aan wetenschappelijke scholing en vond dat de school was afgezak in niveau. De directrice, mejuffrouw S. Lefébure, toonde zich echter niet ontvankelijk voor deze argumenten. Zij zag dat de leerlingen niet in staat zouden zijn tot het volgen van universitair onderwijs gezien het feit dat zij al moeite genoeg hadden met het huidige niveau van de school.¹²⁸

Gunning was een voorstander van de ideeën van Janssen. Hij vond echter niet dat de school op universitair niveau les moest gaan geven, maar op een iets lager niveau. Het onderwijs moest in het schooljaar 1909-1910 het karakter gaan dragen van een hogere opleiding, bij voorkeur alleen voor meisjes. Het moest een alternatief worden voor de huishoudschool. Muller-Lulofs was hier tegen. Zij vond dat het huishoudelijke aspect bij de school hoorde. Het was deels wat moeders van een opleiding voor meisjes zouden verwachten. Daarnaast zouden de leerlingen bij de vele instellingen, waar ze na hun slagen terecht konden komen, huishoudelijke kwaliteiten moeten tonen. De doorslag werd echter gegeven door de bond van leerlingen en oud-leerlingen. Zij vonden dat het onderwijs nog wel hetzelfde karakter moest houden en dat huishoudelijke activiteiten het programma dienden aan te vullen.¹²⁹

Met de komst van Van Anrooy als directrice in 1909 werd er een tijdelijk einde gemaakt aan de discussie over het niveau van de school. Naast de opleiding voor maatschappelijk werker werd de school een opleiding ter hogere ontwikkeling van de vrouw. De basis die Van Anrooy aan de opleiding gaf was een sociaal-economische. De aanvangsleeftijd voor het voorbereidende jaar werd gesteld op achttien jaar. Haar eigen

---

¹²⁵ Bestuursnotulen 1906-1912, 30-06-1906, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹²⁶ Bestuursnotulen 1906-1912, 07-05-1908, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹²⁷ Bestuursnotulen 1906-1912, 05-09-1907, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹²⁸ Bestuursnotulen 1906-1912, 03-12-1908, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹²⁹ Bestuursnotulen 1906-1912, 03-06-1909, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

wetenschappelijke opleiding zette de toon voor de School voor Maatschappelijk Werk.¹³⁰

Onder haar leiding is de school ook een vereniging geworden. Dat maakte de school tot een zelfstandig rechtspersoon.¹³¹

Ondertussen maakte Muller-Lulofs zich zorgen over het oorspronkelijke idee van de school, toen Mercier en Kerdijk nog volop meedachten. Het idee van een half praktische, half theoretische opleiding begon verloren te gaan. Daarnaast bleek dat de leeftijdsgrens van 23 toch echt noodzakelijk was, in ieder geval voor het praktijkjaar. De jongere leerlingen bleken moeite te hebben met het handhaven van een zakelijke afstand. Praktijk wees bovendien uit dat er weinig gesalarieerde plaatsen waren voor afgestudeerde leerlingen. De conclusie van het bestuur was dat Nederland nog niet klaar was voor de school en het onderwijs anders moest worden ingericht. Dit startte met het uitbreiden van de school van een tweejarige naar een driejarige opleiding.¹³²

De problemen bleven aan. De discussies in het bestuur raakten op achttien mei 1910 op een hoogtepunt. Het aantal leerlingen dat in de loop der jaren niet wilde toenemen speelde het bestuur parten. Er was een kloof ontstaan tussen de idealen waarmee de school was gestart en het curriculum van 1910¹³³. De conclusie was, dat de school meer toegankelijk moest worden voor leerlingen die niet met maatschappelijk werk bezig wilden zijn. De opleiding ter hogere ontwikkeling van de vrouw moest een grotere rol gaan innemen en de opleiding tot maatschappelijk werk werd minder belangrijk.¹³⁴

Met deze conclusie veranderde er weinig in het onderwijs zelf, maar des te meer in de grondslag. Het doel van de school werd drieledig. Ten eerste moest het dilettantisme op het gebied van maatschappelijk werk tegengaan. Ten tweede moest het goede maatschappelijk werkers opleiden. Ten derde moest de opleiding jonge vrouwen bekwamen voor het werk in of buiten betrekking. Dit probeerde het bestuur door middel van twee cursussen. Een tweejarige cursus ter verbreding van de ontwikkeling van de vrouw en een driejarige cursus tot maatschappelijk werker. Het derde jaar van de opleiding was nog steeds het praktijkjaar. De leerlingen die zich niet met maatschappelijk werk wilden bezighouden konden ervoor kiezen de school met een oorkonde te verlaten.¹³⁵

Op deze manier ontwikkelde de school zich verder totdat in 1913 het bestuur de noodzaak zag om orde te scheppen in de chaos aan vakken die was ontstaan. In het eerste jaar

---

¹³⁰ Bestuursnotulen 1906-1912, 10-06-1909, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³¹ Bestuursnotulen 1906-1912, 09-12-1909, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³² Bestuursnotulen 1906-1912, 29-04-1910, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³³ Zie voor vakkenoverzicht bijlage 3.

¹³⁴ Bestuursnotulen 1906-1912, 18-05-1910, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³⁵ Bestuursnotulen 1906-1912, 22-06-1911, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

kwam er een scheiding in hoofdvakken, de vakken die van belang waren voor de verschillende hoofdrichtingen of voor het maatschappelijk werk in het algemeen, en bijvakken, die wel gegeven werden, maar meer dienden ter algemene ontwikkeling. Het eerste jaar werd hiermee een soort inleiding. Het tweede jaar werd een fusie van wat voorheen de eerste twee jaren waren en het derde jaar bleef als vanouds het praktijkjaar. Er werd een interne commissie aangesteld die zich hiermee bezig hield.¹³⁶

Met de nieuwe veranderingen kwam de vraag naar boven of de school het tweeslachtige karakter wel moest blijven handhaven. Als de lessen zich te veel gingen richten op algemene ontwikkeling, dan zouden de maatschappelijk werkers die de school verlieten niet op niveau presteren. Als de lessen zich echter op het maatschappelijk werk gingen richten, zouden de leerlingen die aan de school deelnamen vanwege de algemene ontwikkeling ontevreden zijn. Toch bleef de conclusie dat deze tweeslachtigheid de kracht van de school was.¹³⁷

Het schooljaar 1915-1916 werd het eerste jaar met Emilie Knappert aan het roer. Van Anrooy was inmiddels vertrokken na onenigheid met Muller-Lulofs. In eerste instantie gaf Knappert aan bereid te zijn de plannen van het bestuur te volgen en zich aan te passen aan hun wil. Later kwam ze daar op terug. Naar haar mening was het onderwijs zo onoverzichtelijk geworden, dat het belangrijk was weer terug te keren naar de wortels. Zij stuurde aan op meer praktijklessen en een culturele basis van het onderwijs.¹³⁸

Nadat zij orde op zaken stelde, brak er een rustiger periode aan voor de school. De enige moeilijkheid die bleef, was de leeftijdsgrens. In de ogen van het bestuur waren jonge leerlingen nog niet rijp genoeg om aan het maatschappelijk werk te beginnen, maar de leeftijdsgrens zorgde ervoor dat veel potentiële leerlingen een andere opleiding zochten, omdat ze niet wilden wachten tot ze oud genoeg waren.¹³⁹ Uiteindelijk was het Knappert die de knoop doorhakte. De minimum leeftijd voor het eerste jaar bleef gesteld op 18. De leerlingen die de eerste twee jaar met succes hadden doorlopen, konden zonder problemen doorstromen naar het derde jaar. De leerlingen die alleen aan het praktijkjaar wilden deelnemen moesten wel de leeftijd van 23 hebben bereikt.¹⁴⁰

---

¹³⁶ Bestuursnotulen 1912-1918, 22-04-1913, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³⁷ Bestuursnotulen 1912-1918, 06-05-1915, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³⁸ Bestuursnotulen 1912-1918, 20-10-1915, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹³⁹ Bestuursnotulen 1912-1918, 01-11-1916, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹⁴⁰ Bestuursnotulen 1912-1918, 17-01-1917, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

Hiermee brak een tijd van rust en stabiliteit aan. Onder het bewind van Knappert kon de school uitbreiden, zowel in aantal leerlingen als in variëteit in lessen.¹⁴¹ In 1919 ondernam Gunning zelfs pogingen om subsidie van de gemeente te krijgen. Dit lukte uiteindelijk in 1920.¹⁴²

In de loop der jaren is er veel aan de grondslagen gesleuteld. Ten eerste is de aanvangsleeftijd veranderd, ten tweede zijn de lessen veranderd en ten derde is er een grondslag bijgekomen, namelijk dat de school ook een opleiding werd voor de hogere ontwikkeling van de vrouw. De school is van een tweejarige opleiding, naar een tweejarige opleiding met voorbereidend jaar naar een driejarige opleiding gegaan waarbij het derde jaar een praktijkjaar werd en facultatief was.

De veranderingen lijken te zijn doorgevoerd om de school aantrekkelijker te maken en meer leerlingen te trekken. Het aantal leerlingen was vaak een punt van discussie. Het bestaan van de school is daardoor niet altijd even zeker geweest. De school heeft zelfs de deuren voor een jaar gesloten wegens het geringe aantal leerlingen.

Alle bestuursleden hadden geheel eigen ideeën over het verkrijgen van meer leerlingen. Muller-Lulofs wilde het niveau van de opleiding omhoog hebben zodat de maatschappelijk werkers die afgestudeerd waren niet onderdeden voor universitair geschoolde mensen, maar met een degelijke praktijkervaring. Janssen, Treub en Kerdijk steunden dit. Gunning wilde een hogere opleiding voor vrouwen creëren als alternatief voor de huishoudschool. Van Anrooy sloot zich hierbij aan en zorgde ervoor dat onder haar bewind de school werd uitgebreid met een richting tot hogere ontwikkeling van de vrouw.

Went, en later ook Knappert, wilden een opleiding tot maatschappelijk werk, die deels praktisch, deels theoretisch was. Het hoge theoretische niveau hoefde van hen niet zo nodig. Zeker Knappert was erop tegen om de school het niveau van de universiteit mee te geven. Zij dacht dat mensen die een universitair diploma wilden halen wel naar de universiteit gingen en dat er een andere manier moest zijn waarop de school zich aantrekkelijk maakte.

---

¹⁴¹ Bestuursnotulen 1912-1918, 14-02-1917, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

¹⁴² Bestuursnotulen 1918-1926, 23-01-1919, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 1.

Curriculum

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk is gebleken, veranderde er in de eerste twintig jaar van de school veel. Om het onderwijs aantrekkelijker te maken en zo meer leerlingen aan te trekken is er niet alleen in de opzet van het onderwijs, maar ook in het curriculum het een en ander veranderd. Dit hoofdstuk zal zich met name richten op de veranderingen in lessen en zal daarmee aantonen welke richting het bestuur en de directie met de school wilden inslaan.

Zoals in het vorige hoofdstuk is vermeld, startte de school als een opleiding van twee jaar waarvan één jaar theoretisch en één jaar praktisch gericht was. Dit werd in de loop van de jaren uitgebreid naar een tweejarige opleiding met een voorbereidend jaar en een driejarige opleiding waarbij het derde jaar, het praktijkjaar, facultatief was.

Tijdens de eerste jaren van het bestaan van de school was staathuishoudkunde een verplicht vak, voor zowel het eerste als het tweede jaar. Ook was er een verplicht aantal voordrachten over vakopleidingen, arbeidsverzekeringen, opvoeding, arbeids- en veiligheidswetgeving, wijkverpleging en geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging. Dit waren algemene vakken die volgens de bestuursleden golden als basiskennis voor de rest van de opleiding.¹⁴³

De leerlingen uit het eerste jaar kregen daarnaast lessen in staatsinrichting en hygiëne. Er werden verschillende vraagstukken behandeld om inzicht te krijgen in de verschillende hoofdrichtingen, zoals het woningvraagstuk, de armenzorg, zorg voor kinderen en Toynbeewerk. Daarnaast konden de leerlingen facultatief volkskooklessen krijgen aan de huishoudschool en namen ze deel aan excursies naar verschillende instellingen die betrekking hadden op het maatschappelijk werk.¹⁴⁴

Het tweede jaar bestond uit colleges theorie der sociale democratie van Treub aan de universiteit en lessen over het burgerlijk recht. Ook konden de leerlingen cursussen eerste hulp bij ongelukken volgen. Deze waren deels theoretisch, deels praktisch en behandelden ook de maatregelen tegen besmetting. Verder bekwaamden de leerlingen zich in één van de hoofdrichtingen, waarbij ze de theorie van de bepaalde hoofdrichting behandelden en stage liepen onder deskundige begeleiding om zich de praktijk eigen te maken.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1900-1901, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuiser' doos 9.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Ibidem, zie voor vakkenoverzicht bijlage 1.

Dit is enige tijd de opzet van het onderwijs gebleven. Toen de school in het schooljaar 1903-1904 gedwongen was te sluiten wegens het geringe aantal leerlingen, veranderde de opzet. Er was al besloten dat er een voorbereidend jaar werd gecreëerd. Deze omvatte vakken als volkskookonderwijs, karton- en klei slöjd¹⁴⁶ en een zogenaamde snuffelstage. Zowel de leerlingen van het voorbereidende jaar als van het eerste jaar volgden lessen in staathuishoudkunde, burgerlijk recht, hygiëne en, wat nieuw was, beginselen der opvoedingsleer.¹⁴⁷

De leerlingen kregen in het eerste jaar vakken die hen oriënteerden op de hoofdrichtingen, namelijk armenzorg, kinderverzorging, Toynbeewerk en het woningvraagstuk. Ook kregen ze voordrachten over wijkverpleging, arbeidswetgeving, de drankwestie, geschiedenis van het socialisme, coöperaties en jeugdcriminaliteit. Vele van deze onderwerpen waren nieuw voor de school. Het tweede jaar richtte zich specifiek op de hoofdrichtingen met bijbehorende theorie en praktijk.¹⁴⁸ Het bestuur probeerde de lessen wat breder en gevarieerder te maken waardoor het beter aansloot op de problemen in de maatschappij. De hoop was dat hiermee het onderwijs aantrekkelijk werd voor een grotere groep leerlingen.

Het volgende schooljaar, 1905-1906 werden de theoretische lessen van het voorbereidende en eerste jaar uitgebreid met vakken over boekhouden, verbandleer, onderricht in spelleiding, verstelnaaien en fröbelen.¹⁴⁹ Er werd de mogelijkheid geboden tot een tweede voorbereidend jaar, waarbij de leerlingen praktisch werk zouden verrichten in 'Ons Huis'. De leerlingen van het tweede jaar, het praktijkjaar, kregen de mogelijkheid vakken te volgen over 'achterlijke en misdeelde kinderen'.¹⁵⁰

Het aantal vakken groeide in de loop der jaren gestaag door. Voorafgaand aan de start van het schooljaar 1907-1908 werd een duidelijke scheiding aangebracht tussen het voorbereidende jaar en het eerste jaar. Tijdens het voorbereidende jaar werden cursussen gegeven over burgerlijk recht, volkskookonderwijs, slöjd, spelleiding, boekhouden, verbandleer, Toynbeewerk en fröbelen. Dit waren inleidende cursussen. In het eerste en tweede jaar werd hier dieper op ingegaan. Ook het aantal onderwerpen voor deze jaren werd uitgebreid. Het eerste jaar werd uitgebreid met lessen over staathuishoudkunde en sociologie.

---

¹⁴⁶ Slöjd is een uit Zweden afkomstige term voor handenarbeid.

¹⁴⁷ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1904-1905, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Zie voor vakkenoverzicht bijlage 2.

¹⁵⁰ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1905-1906, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

Het tweede jaar werd uitgebreid met cursussen arbeidswetgeving, arbeidsverzekeringen, spaarbank- en verzekeringswezen, vakverenigingen en arbeidsbewegingen en cursussen over de betekenis van de voornaamste bedrijven voor de nationale arbeid. Het onderwijs in het tweede jaar bevatte nog steeds de specialisatie in één van de vier hoofdrichtingen, uitgebreid met meer theorie.¹⁵¹

In datzelfde schooljaar kwam de hoofdrichting bibliotheekwerk als extra keuzerichting voor de leerlingen. Het duurde echter niet lang voordat deze weer werd geschrapt en de vakken over bibliotheekwerk werden verspreid over de hoofdrichtingen Toynbeewerk en kinderverzorging.¹⁵²

Met de komst van Van Anrooy als directrice in 1909 veranderde het een en ander in het onderwijs. De doelstelling van de school werd driedelig. De samenstelling van het leerplan was gebaseerd op de gedachte: als de vrouw in alle levensomstandigheden bevrediging wil vinden voor haar specifieke vrouwelijke eigenschappen, dan zal zij bij het verlaten van de school behoefte hebben aan verruiming van haar blik, verdieping van haar kennis en inwijding in de 'werkelijkheden des levens'.¹⁵³

In het eerste jaar werden lessen cultuurgeschiedenis, Nederlandse en uitheemse letterkunde, kunstgeschiedenis, theoretische en praktische opvoedkunde, zielkunde, ethiek, sociale bewegingen in de 19^e eeuw, fröbelen, kinderhygiëne, verbandkunde, huishoudkunde en lichaamsvoeding gegeven.¹⁵⁴ De lessen waren veel meer georiënteerd op een algemene ontwikkeling van de leerlingen dan voorheen. Er was nog wel sprake van een voorbereiding op de lessen voor maatschappelijk werk, maar veel minder dan eerder het geval was.¹⁵⁵

Het tweede jaar bleef vrijwel identiek aan wat daarvoor het eerste jaar was. Het derde jaar kreeg een nieuwe hoofdrichting, die opleidde tot medewerker van de arbeidsinspectie. Tevens was er de mogelijkheid tot het kiezen van facultatieve vakken. Deze bestonden uit cultuurgeschiedenis, kunstgeschiedenis en Nederlandse en uitheemse letterkunde. Ook was er een duidelijke scheiding tussen de vakken per hoofdrichting. De leerlingen kwamen in

---

¹⁵¹ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1907-1908, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁵² Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1908-1909, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁵³ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1909-1910, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁵⁴ Zie voor lessenoverzicht bijlage 3.

¹⁵⁵ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1909-1910, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

groepen terecht per hoofdrichting en die groepen bleven de rest van het derde jaar gescheiden.¹⁵⁶

Deze indeling bleef de volgende jaren hetzelfde. Her en der werd geschoven met vakken van het eerste jaar naar het tweede en vice versa. De lessen werden uitgebreid met meer economische geschiedenis en bespreking van de economische aspecten aan de diverse hoofdrichtingen. Ook kwam in het schooljaar 1913-1914 sociale geografie als vak op het programma.¹⁵⁷ Opvallend is dat de uitbreiding op het aanbod van vakken voornamelijk theoretische vakken bevatte. Ten eerste ging het om vakken ter hogere ontwikkeling van de vrouw, de onderwijsrichting die in het schooljaar 1909-1910 de doelstellingen aanvulde. Ten tweede betrof het vakken die het economisch inzicht in de verschillende kwesties moesten uitbreiden. Het onderwijs dat werd gegeven leek meer te zijn toegespitst op hoger onderwijs dan op de praktijk van maatschappelijk werkers. Alleen het derde jaar was nog op de praktijk gericht en ook hier werd het aantal verplichte theoretische vakken langzaam uitgebreid.

Dit veranderde allemaal toen Knappert werd aangesteld als directrice in 1915.¹⁵⁸ Al vrij snel wist zij veranderingen door te voeren, waarbij het theoretische gedeelte van het onderwijs bleef bestaan in de eerste twee jaar, maar dit werd uitgebreid met de nodige praktijk. Ze breidde de theorie uit met vakken als geestelijke beschaving van Europa tot de zeventiende eeuw, geschiedenis der nijverheid en wijsgerige stromingen vanaf zeventienhonderd. Ook voerde ze voor het eerste jaar verplicht praktijkwerk in, in bijvoorbeeld volkshuizen, speeltuinen, kinderleeszalen of woningcomplexen. Tevens begon ze meer excursies te organiseren naar onder andere musea van kunst en kunstnijverheid en het veiligheidsmuseum.¹⁵⁹

Bovendien bracht ze een nieuwe hoofdrichting aan de orde, namelijk sociaal-hygiënische arbeid. Het tweede jaar werd, net als het eerste jaar, wederom uitgebreid met praktijk. De leerlingen moesten stages lopen bij bijvoorbeeld de stichting Liefdadigheid Naar Vermogen of de Tuberculosebestrijding en er werden bezoeken georganiseerd aan instellingen van de gemeentelijke dienst, zoals gemeentewoningen en openbare bad- en washuizen; opvoedingsinstellingen, zoals tehuizen voor schoolgaande kinderen en scholen

---

¹⁵⁶ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1909-1910, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁵⁷ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1913-1914, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁵⁸ Zie voor lessenoverzicht bijlage 4.

¹⁵⁹ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1916-1917, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

voor gebrekkigen, doofstommen, blinden en zwakzinnigen; instellingen voor armenzorg, zoals het tehuis voor onbehuisden en inrichtingen van het heilsleger; en instellingen voor de nijverheid, zoals de arbeidsbeurs en het Almelose tuindorp.¹⁶⁰

Het derde jaar bestond voornamelijk uit stages die gericht waren op de hoofdrichtingen Toynbeewerk, kinderczorg, woningopzichterschap, armenzorg en sociaal-hygiënische arbeid. Er was nog een aantal verplichte vakken voor alle hoofdrichtingen, namelijk sociale wetgeving, boekhouden, jeugdorganisaties en sociale hygiëne. Anders dan deze vakken, was de rest van het onderwijs gericht op de theorie en de praktijk van de vijf hoofdrichtingen.¹⁶¹

Knappert vergrootte ook het aantal excursies en stages die de leerlingen moesten volgen. Dit zorgde er voor dat de leerlingen meer gericht waren op de praktijk van maatschappelijk werker. De leerlingen die afgestudeerd waren, konden zo beter hun taak uitvoeren. De opleiding werd een meer afgerond geheel. De basis van de opleiding was weer zoals de oprichters het hadden bedoeld: deels praktisch, deels theoretisch. Knappert had daar haar eigen draai aan gegeven door de kern van de opleiding een culturele basis te geven en het Toynbeewerk, ofwel volksoopvoeding en volksoontwikkeling, door de gehele opleiding meer aandacht te geven. Alle leerlingen moesten zich bekwamen in het leiden van kinderclubjes, dat gold ook voor degenen die uiteindelijk niet kozen voor deze hoofdrichting. Dit was voor Knappert van groot belang, aangezien zij volksoopvoeding en volksoontwikkeling als basis van het maatschappelijk werk zag.¹⁶²

De komst van Knappert heeft de insteek van het onderwijs wederom doen veranderen. Waar bij de komst van Van Anrooy met name meer sociaal economische theorie op het programma kwam, maakte Knappert de balans met de praktijk weer compleet. Zij gaf met de theoretische lessen een bredere culturele basis voor de leerlingen. Door vakken als Wijsgerige Stromingen na 1700 en Geestelijke Beschavingen in Europa tot de Zeventiende Eeuw verkregen de leerlingen een basis van de ideeëngeschiedenis die de westerse samenleving heeft gevormd. Knappert wilde met haar veranderingen weer terug naar de opzet die Mercier en Kerdijk samen met de andere bestuursleden ooit hadden bedacht voor de opleiding, maar dan wel aangepast op de ervaringen die ze inmiddels hadden opgedaan.

---

¹⁶⁰ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1916-1917, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Meijer-van der Waerden, *Zoekt een Ster Niet te Ver*, 73.

Reacties vanuit de maatschappij

De bestuursleden van de school publiceerden in de loop der jaren het een en ander over de school in verschillende kranten en tijdschriften. Het ging hierbij veelal om prospectussen, aankondigingen van het nieuwe schooljaar of vacatures, maar ook artikelen om het onderwijs aan te prijzen en nieuwe leerlingen aan te trekken. Dit nodigde de lezers van de bladen uit om te reageren op het initiatief tot oprichting en op het verloop van de ontwikkelingen binnen het onderwijs. Er werd echter weinig gereageerd in de kranten en tijdschriften. Het gevolg hiervan is dat de reacties die hieronder zullen worden weergegeven niet representatief zijn voor de samenleving als geheel. Toch is het interessant om te kijken naar het commentaar van de schrijvers. Het geeft namelijk aan dat ze zich wel interesseerden voor de school.

In het *Sociaal Weekblad* van één juli 1899 werd een ingezonden brief gepubliceerd die was geschreven door Estelle H. Zeehandelaar. Zij merkte op dat het initiatief tot oprichting van de school op zichzelf een goedbedoeld initiatief was. Het was duidelijk dat een school als deze nodig was in de maatschappij. Het punt waar zij echter tegen ageerde, betrof het schoolgeld. Door de hoogte van het schoolgeld konden alleen de leerlingen uit gegoede kringen de lessen volgen. Haar commentaar was dat leerlingen uit deze milieus vaak niet eens voor zichzelf konden zorgen, laat staan voor anderen.¹⁶³

Zeehandelaar meende ook dat er geen mogelijkheid tot gesalarieerd werk zou zijn na afronding van de opleiding. Dit betekende dat leerlingen uit minder gegoede milieus na afloop van de opleiding geen uitzicht hadden op betaald werk dat zij nodig hadden om een bestaan op de bouwen en een gezin te onderhouden. Daarbij zouden er veel mensen zijn die wel zo'n opleiding zouden willen volgen, maar het niet konden betalen.¹⁶⁴ Kerdijk antwoordde dat het bestuur hier wel wat aan wilde doen, maar dat ook zij niet de financiële middelen hadden om de minder bedeelden beurzen te kunnen geven.¹⁶⁵

Zeehandelaar reageerde vervolgens met het idee dat de minder gefortuneerde leerlingen wellicht een verkort traject konden volgen. Dit maakte het onderwijs voor hen goedkoper en zo konden ze toch de school met een diploma verlaten. Ze wees het bestuur op het feit dat er in de maatschappij voldoende jong gehuwde, niet gefortuneerde dames waren, die zich wel aan het maatschappelijk werk wilden wijden, maar niet toegelaten konden

---

¹⁶³ E.H. Zeehandelaar, 'Ingezonden Brief' *Sociaal Weekblad* 26 (1899) 311.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ A. Kerdijk, 'Ingezonden Brief' *Sociaal Weekblad* 26 (1899) 311.

worden tot de school. Volgens Zeehandelaar moest het in het maatschappelijk werk om goede werkkrachten gaan en niet om het creëren van een aangename werkkring voor welgestelde dames. Zij meende dat de school breder moest worden opgezet met lagere ingangseisen.¹⁶⁶ Het bestuur van de school reageerde verder niet op deze ingezonden brief. De algemene discussies in het bestuur lieten echter wel zien dat zij ook met dit probleem zaten, maar er geen oplossing voor wisten.

Een ingezonden brief onder de titel ‘Sociale Arbeid voor den Man’ in het *Neederlandsch Dagblad* in 1900 vermeldde dezelfde ontevredenheid. De schrijver, H.L. Harren, naar eigen zeggen een werkman, dacht dat de armen zelf weinig overhielden aan deze opleiding. Hij vergeleek dat met het zien van een malse biefstuk achter de etalageruit die toch nooit door de armoedzaaier kon worden opgegeten, maar waar hij wel verlekkerd naar mocht kijken. De opleiding was naar zijn mening veel te duur. Hij stelde voor om, net als in de schouwburg, op het station of in de kerk het geval was, goedkope houten bankjes achterin de leslokalen te zetten, zodat de armere bevolking ook mee kon genieten. ‘[S]tel ons ook in de gelegenheid iets te genieten van het goede dat ge met kwistige hand gaat geven!’ was zijn boodschap.¹⁶⁷

Een andere ingezonden brief in dezelfde krant ageerde tegen het enthousiasme van de oprichters. Een anonieme schrijver, onder het pseudoniem ‘V’, schreef, eveneens in 1900, dat de school veel te radicaal en socialistisch zou zijn. De oprichters zouden verwachten dat mensen na een dag werken nog naar lezingen zouden gaan luisteren. Volgens de auteur hadden deze mensen na een dag werk andere belangen dan het aanhoren van lezingen.¹⁶⁸

In *De Amsterdammer* van zeven februari 1904 publiceerde Elise Haighton een artikel over de school. Hierin protesteerde ze tegen de redenen die Muller-Lulofs aangaf betreffende het lage aantal leerlingen. Zij schreef hierover in een eerder artikel in dit tijdschrift over de heropening van de school. Haighton vond dat er veel meer mis was met de school. Het initiatief zelf prees ze, alleen werd naar haar idee de verkeerde doelgroep aangesproken. De dames die nu les zouden krijgen aan de school waren dames die, naar haar mening, na hun schoolgaan het liefst gingen tennissen of thee drinken. Het waren dames die niet gewend waren te werken. Dames met geld. De schrijfster van het artikel vertrouwde deze dames het

---

¹⁶⁶ Zeehandelaar, ‘Ingezonden Brief’, 334.

¹⁶⁷ Plakboeken met prospectussen, programma’s, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto’s en knipsels, knipsel H.L. Harren in het *Neederlandsch Dagblad*, 1900, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief Sociale Akademie.

¹⁶⁸ Plakboeken met prospectussen, programma’s, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto’s en knipsels, Knipsel ‘V’ in het *Neederlandsch Dagblad*, 1900, IISG, Archief Sociale Akademie.

maatschappelijk werk niet toe. De schrijfster zette überhaupt haar vraagtekens bij de haalbaarheid van maatschappelijk werk als tak van de maatschappij. Ook hierbij haalde ze het eerder gepubliceerde artikel van Muller-Lulofs aan. Daarin vermeldde Muller-Lulofs dat het maatschappelijk werk een grote toekomst had in zowel praktische als ethische zin. Haighton betwijfelde dit en meldde dat Muller-Lulofs geen bewijs aanvoerde om haar stelling te onderbouwen. Ze schreef dat het maatschappelijk werk misschien wel een toekomst kon hebben, maar dat dit in schril contrast zou staan met de maatschappij van dat moment. ‘Kan een onbemiddelde vrouw zich thans wijden aan een werkkring, die niet eens het minimum levensloon afwerpt, omdat deze over 25 jaar een lucratief baantje zal wezen?’¹⁶⁹

Haighton won informatie in over werktijden en salarissen van verschillende instanties voor maatschappelijk werk en de dames moesten, zeker in de woningopzichterij, hele weken werken zonder vrije zondag. Het loon dat daarmee verdiend werd, zou niet voldoende zijn voor een vrouw in de middenstand om een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Dames van minder bemiddelde afkomst konden de opleiding überhaupt niet financieren en de bemiddelde dames die van buiten Amsterdam kwamen, konden misschien het schoolgeld wel betalen, maar waren daarnaast een fors bedrag per jaar aan woninghuur kwijt. Haighton vroeg zich af of er ouders zouden zijn uit de bemiddelde milieus die dit voor hun dochter over zouden hebben.¹⁷⁰

Zelfs Knappert had twijfels voor ze de functie van directrice aanvaardde. In een brief aan het bestuurslid dhr. Kohnstamm, schreef ze dat ze twijfelde aan de levensvatbaarheid van een school voor maatschappelijk werk. Ze prees het idee dat de school uit een idealisme was ontstaan, maar vreesde dat het bestuur de praktische kant van het maatschappelijk werk uit het oog was verloren. Hierdoor stond de school in haar opinie op het punt van mislukken.

Er sprak twijfel uit de brief of de leswijzigingen en de koerswijzigingen wel zoveel goeds brachten. De nadruk van het onderwijs lag op de verschillende attracties, uitstapjes en de hogere ontwikkeling van de vrouw. Daarmee is het wezenlijke deel van de opleiding, het maatschappelijk werk, naar Knapperts idee naar de achtergrond geraakt. Algemene ontwikkeling van maatschappelijk werkers was naar haar mening wel van groot belang, maar de praktijk, de vakleerlingen, moesten de kern van de opleiding vormen.

De opleiding was volgens Knappert niet efficiënt. Het diploma van de opleiding gaf geen uitzicht op gesalarieerd werk, terwijl een diploma van de universiteit dat wel deed.

---

¹⁶⁹ E.A. Haighton, *‘Te Kort aan Leerlingen bij de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid’* De Amsterdammer 1389 (1904) 5.

¹⁷⁰ Ibidem.

Mensen die de opleiding voor maatschappelijk werk volgden moesten daarom een bijzonder aanbod aan lessen krijgen, dat zich onderscheidde van de universiteit en dat zich daadwerkelijk toespitste op het maatschappelijk werk in theorie en praktijk. De verschillende maatschappelijke instellingen waren niet allemaal even positief over de opleiding, dus het niveau moest weer omhoog. De school moest zich volgens Knappert veel meer toespitsen op het leveren van toegewijde, kundige maatschappelijk werkers.¹⁷¹

Wat duidelijk wordt uit de verschillende brieven, is dat de schrijvers erg sceptisch stonden tegenover de opleiding. De kritiek die ze leverden was ook regelmatig in de bestuursvergaderingen naar voren gekomen. Het betrof de hoge aanvangsleeftijd en de kosten die verbonden waren aan het volgen van de lessen. Waar de briefschrijvers echter als oplossing gaven dat het onderwijs goedkoper kon doormiddel van beurzen of een speciaal verkort traject, of dat er goedkope zitplaatsen moesten komen achterin de leslokalen, probeerde het bestuur juist een breder scala aan leerlingen aan te trekken uit de gegoede burgerij. Daarmee leek het waarschijnlijk voor de briefschrijvers alsof de school haar identiteit verloochende. Dit bleek ook uit de brief die Knappert aan Kohnstamm schreef. Ook Knappert had het idee dat de school zijn doel voorbij was geschoten.

---

¹⁷¹ Brief van E.C. Knappert aan Dhr. Kohnstamm, Leiden 16-10-1915, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 24.

Conclusie

Het onderwijs op de School voor Maatschappelijk Werk in de eerste twintig jaar is op te delen in drie verschillende periodes. De eerste periode liep van 1899 tot 1905. Het accent lag toen op de vraag: ‘Hoe kunnen jonge vrouwen en mannen dienstbaar worden gemaakt aan het maatschappelijk werk.’¹⁷² De school bestond toen uit een tweejarige opleiding die gericht was op het maatschappelijk werk.

De bestuursleden waren het eens over het doel van de school: het opleiden tot maatschappelijk werker. Voor de aanvang van het eerste jaar werd overeenstemming bereikt over de beginselen van het onderwijs. De strijd die zich in deze jaren afspeelde in het bestuur betrof met name de kosten van het onderwijs en de aanvangsleeftijd.

De tweede periode liep van 1905 tot 1915. In deze periode kreeg de school een nieuwe naam: School voor Maatschappelijk Werk, in plaats van Onderwijsinrichting voor Socialen Arbeid. Het accent lag toen op de vraag: ‘Hoe kan de school haar inhoud doen gelden op het leven der jonge vrouw.’¹⁷³ Leerlingen jonger dan 23 jaar konden beginnen aan een hogere opleiding voor de vrouw die eerst één jaar, en later twee jaar duurde. De banden met de universiteit van Amsterdam werden sterker en het niveau van de theorie werd hoger.

De discussies in het bestuur betroffen in deze tijd met name de vakken die werden gegeven, het niveau van het onderwijs en een eventuele uitbreiding van de school met dependances in verschillende steden. Er ontstond een crisis in het bestuur over deze discussiepunten en uiteindelijk werd het onderwijs uitgebreid met een nieuwe tak die een hogere opleiding voor de vrouw zou moeten vormen.

De derde periode liep van 1915 tot 1926¹⁷⁴. Knappert werd toen directrice van de school. Een goede algemene ontwikkeling was volgens haar noodzakelijk voor het maatschappelijk werk, maar het praktijkwerk kreeg een prominentere plek in het onderwijs. Alle leerlingen moesten een basis van algemene kennis over opvoeding en cultuur bezitten. De school stond bekend om wijsgerige en literaire oriëntatie waarmee de basis werd gelegd voor een gedegen culturele vorming.

---

¹⁷² Stukken betreffende de geschiedenis van de School voor Maatschappelijk Werk en de Sociale Academie. 1899-1974, IISG, Archief Sociale Akademie ‘De Karthuizer’ doos 24.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ In deze scriptie werd de periode tot 1919 behandeld, maar de onderwijstrend liep door tot het afscheid van Knappert als directrice in 1926.

Onder de oprichters, bestuursleden en directrices waren verschillende ideeën te bespeuren betreffende de lessen en de doelstelling van de opleiding. Voor de één was het opleiden tot professioneel maatschappelijk werker het belangrijkste, om zo mee te werken aan een oplossing voor de sociale kwestie. Voor de ander speelde de emancipatie van de vrouw een veel grotere rol en was de opleiding een middel om daaraan bij te dragen. Daarnaast was er onenigheid over de verhouding tussen theorie en praktijk binnen het onderwijs. De meningen van de bestuursleden bewogen zich tussen deze visies.

Het is niet te zeggen of de publieke opinie hier een grote rol in heeft gespeeld. De meeste reacties beperkten zich tot de eerste jaren van het bestaan van de school en ageerden met name tegen het hoge lesgeld en het feit dat door dit lesgeld met name de gegoede burgerij werd benaderd.

De vraag die overblijft is waarom de inrichting van de lessen en de identiteit van de school steeds veranderde. Het is duidelijk dat de drijfveer achter de meeste veranderingen in de eerste periode, 1898-1905, het lage aantal leerlingen was. Dit was een groot, steeds terugkerend probleem. In principe leek het onderwijs goed in elkaar te zitten. Er kwam geen commentaar van de instanties waar de maatschappelijk werkers kwamen te werken en de pas afgestudeerde leerlingen leken zelf ook zeer tevreden over hun scholing. Het probleem lag bij de geringe toestroom van leerlingen. Aan het lesgeld konden de bestuursleden weinig veranderen. Uitbreiden naar andere steden leek hen ook niet verstandig. Het enige waar nog aan gesleuteld kon worden, was het lesprogramma. Dat werd dan ook gedaan.

Dit leidde tot de tweede periode, 1905-1915. Hier lieten de bestuursleden de bestaande keuze van vakken steeds meer los. De komst van nieuwe bestuursleden, en zeker de komst van Van Anrooy, zorgde ervoor dat er nieuwe ideeën kwamen. Zij hadden weinig te maken met de oprichting en de problemen waar de oorspronkelijke oprichters in hun leven tegenaan liepen, die toen de drijfveer vormden voor het starten van de opleiding. Van Anrooy had bijvoorbeeld de mogelijkheid een academische studie te volgen en werd in haar ontwikkeling veel minder beperkt door geldende maatschappelijke normen dan bijvoorbeeld Mercier of Went.

Gunning en Van Anrooy waren minder betrokken bij de sociale kwestie. Zij leken de school meer als een onderwijskundig experiment te zien dan als een beroepsopleiding voor maatschappelijk werk, laat staan als een eventuele oplossing van de sociale kwestie. Zij gaven, samen met andere nieuwe bestuursleden, zoals de eerder genoemde Kohnstamm, het onderwijs een heel andere, veel algemenere, richting.

Uiteindelijk denk ik dat de veranderingen van het onderwijsprogramma het tekort aan leerlingen niet heeft opgelost. Knappert was namelijk sinds haar aanstelling als directrice weer teruggegaan naar de wortels van de school en paste het lesprogramma weer aan op de eerste beginselen. Voor haar speelde het belang van de sociale kwestie een veel grotere rol dan voor haar voorgangster. Wat betreft ideeën sloot zij ook veel meer aan bij de oprichters dan bij de latere bestuursleden. Het was niet voor niets dat de groep oprichters haar had benaderd voor het eerste directoraat. Ze zag de school wegglijden van zijn oorsprong en ten onder gaan. Knappert zag het belang van een opleiding tot professioneel maatschappelijk werker en wilde niet dat de school verloren zou gaan. Dat maakte dat zij het directoraat in 1915 kon en wilde overnemen. Zo kon zij de school weer opbouwen. Het werd een mengeling van de voorgaande periodes. De veranderingen in aanvangsleeftijd en de uitbreiding van de beginselen met een hogere opleiding voor de vrouw bleven aan, maar het belang van de opleiding werd verplaatst van die hogere opleiding naar het opleiden tot maatschappelijk werker in theorie en praktijk.

Concluderend valt er te zeggen dat de bestuursleden sinds de oprichting bleven twijfelen over het doel van de school. Enerzijds was er de emancipatie of verheffing van de arbeidersklasse door middel van het opleiden tot professioneel maatschappelijk werker. Anderzijds was er de emancipatie van de vrouw door middel van een hogere opleiding die in het verlengde lag van haar natuurlijke capaciteiten. Bij de oprichting probeerden de bestuursleden beide doelstellingen met elkaar te verenigen. Toen bleek dat er weinig leerlingen kwamen werd de theorie van de opleiding uitgebreid tot het niveau dat de emancipatie van de vrouw belangrijker leek te worden dan de verheffing van de arbeidersklasse. Uiteindelijk heeft het bestuur vanaf 1915 deze verandering teruggedraaid.

De verandering van identiteit viel samen met veranderingen in het bestuur. De bestuursleden handelden vanuit hun eigen ervaring in de maatschappij. Dat betekende dat de eerste, oudere bestuursleden een heel ander beeld voor ogen hadden dan de latere, jongere bestuursleden. De komst van nieuwe en het vertrek van oudere bestuursleden veranderde de ideologische samenstelling en kan de veranderingen in identiteit verklaren. De ontwikkeling van de vrouw was nog wel van belang, maar het zwaartepunt van de opleiding kwam bij het maatschappelijk werk te liggen.

Archivalia

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer'

Inv. Nr. 1, Bestuursnotulen 1899-1957

- 6, Notulen van de Ledenvergaderingen 1912-1926
- 7, Brievenboek met afschriften (of doorslagen) van uitgaande brieven. Met een Alfabetisch register met namen van geadresseerden. 1899-1904;
Ingekomen brieven. 1903 en z.j.;
Afschriften van uitgaande brieven. 1901-1903;
Ingekomen brieven. Alfabetisch geordend. a t/m l. 1899-1900. 1 doos.
- 8, Ingekomen brieven. Alfabetisch geordend. m t/m z. 1899-1900 en a t/m z. 1900-1901
- 9, Plakboek met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels. 1899-1938
- 11, "Plan voor het onderwijs te geven in de inrichting voor opleiding tot maatschappelijk werk", handgeschreven. Circa 1899
- 13, Krantenknipsels 1914;
Stukken betreffende de geschiedenis van de school voor maatschappelijk werk. Circa 1909-1949
- 15, "Leerlingenschriften". Met gegevens over de leerlingen. 1899-1948
- 24, Artikelen over M.G. Muller-Lulofs en H. Mercier. 1910 en z.j.;
Stukken betreffende de geschiedenis van de School voor Maatschappelijk Werk en de Sociale Academie. 1899-1974

Stadsarchief Amsterdam

Archief van de Nederlandse Woningstichting

Inv. Nr. 1299, Inleiding,

URL:<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/1299.nl.html>

26-06-2009

Archief Bouwonderneming Jordaan N.V.

Inv. Nr. 814, Inleiding

URL:<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/814.nl.html>

26-06-2009

Archief van de Vereniging 'Ons Huis'

Inv. Nr. 827, Inleiding

URL:<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/827.nl.html>

26-06-2009

Archief van de Werkloosheidscommissies

Inv. Nr. 5408, Inleiding

URL:<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/5408.nl.html>

26-06-2009

Bronnen

De Haas, M.J. red. *Problemen van Maatschappelijk Werk* (Amsterdam 1949)

Kerdijk, A. 'Ingezonden Brief' *Sociaal Weekblad* 26 (1899) 311

Knappert, E.C. en A. Salomons, 'Onze Bedoeling', *Leven en Werken* 1 (1916-1918)

Mercier, H., *Verbonden Schakels* (Amsterdam 1910)

Muller Lulofs, M. ea, 'Een Opleidingsinrichting in wording' *Sociaal Weekblad* 16 (1899) 181

Muller Lulofs, M. ea, 'Opleiding voor Socialen Arbeid' *Sociaal Weekblad* 23 (1899) 275

Muller Lulofs, M. ea 'Opleiding voor Socialen Arbeid' *Sociaal Weekblad* 24 (1899) 287

Muller Lulofs, M. ea, 'Opleiding voor Socialen Arbeid' *Sociaal Weekblad* 37 (1899) 440

Muller Lulofs, M. ea, 'Opleiding voor Socialen Arbeid' *Sociaal Weekblad* 28 (1899) 333

Muller Lulofs, M. *Van Mensch tot Mensch* (Haarlem 1916)

Muller Lulofs, M. *Sociale Opleiding* (Amsterdam 1903)

Treub, M.W.F., *Herinneringen en Overpeinzingen* (Haarlem 1931)

Zehandelaar, E.H., 'Ingezonden Brief' *Sociaal Weekblad* 26 (1899) 311

Zehandelaar, E.H., 'Ingezonden Brief' *Sociaal Weekblad* 28 (1899) 334

Literatuur

Bervoets, L., *Opvoeden tot sociale Verantwoordelijkheid* (Amsterdam 1994)

Bervoets, L., 'Een 'voorbeeldig' Pionier' *Tijdschrift voor de Sociale Sector* 10 (1999) 24

Bervoets, L., 'Een 'voorbeeldig' Pionier' in: M.L. Waalwijk red., *Honderd Jaar Sociale Arbeid* (Assen 1999)

Bervoets, L., 'Lulofs, Maria Geertruida (1854-1954)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/>

[13-03-2008] 29-05-2009

Blomberg, W.C., *Aan de Bakermat van de Amsterdamse Volkshuisvesting: Louise Went (1865-1951)* (Amsterdam 1985)

Bosch, M., *Een Onwrikbaar Geloof in Rechtvaardigheid* (Amersfoort 2006)

Casimir, S. 'Dr. J.H. Gunning J. Wzn.' *Gunning Nummer Paedagogische Studiën Maandblad voor Onderwijs en Opvoeding* 10 (1929) 5-15

Dekker, J.J.H., *Het Verlangen naar Opvoeden* (Amsterdam 2006)

Dudink, S., *Deugzaam Liberalisme* (Amsterdam 1997)

Dudink, S., 'Een Heilige van de Moderne Tijd' in: M.L. Waalwijk red., *Honderd Jaar Sociale Arbeid* (Assen 1999)

Esveld, N.E.H. van, 'Treub, Marie Willem Frederik (1858-1931)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/treub>

[13-03-2008] 15-05-2009

Frost, J. 'In Memoriam Dr. Josephine van Anrooy' *De Economist* 83 (1934) 1

Jansz, U., *Denken over Sekse in de Eerste Feministische Golf* (Amsterdam 1990)

Van der Linde, M., *Basisboek Geschiedenis Sociaal Werk in Nederland* (Amsterdam 2007)

Louwerse, C., 'Idee en Ontmoeting' *Horstcahiers* nr 7

De Meijer – van der Waerden, M., *Zoekt een Ster niet te ver* (Amsterdam 1960)

Moltzer, M.J.A. ea, *Problemen van Maatschappelijk Werk* (Purmerend 1949)

Mulder, E., 'Gunning [Wzn], Johannes Hermanus (1859-1951)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/gunning>

[13-03-2008] 10-05-2009

Nije, R. en Ernest Hueting, *De Opbouw van een Sociaal-agogische Beroepsopleiding* (Amsterdam 1989)

Nouwen, L.J.M., *Willem Treub, een Remarkabel Man* (Amsterdam 1970)

Pekelharing, B.H., *Mr. A. Kerdijk* (Haarlem 1906)

Slangen, J. 'Knappert, Emilie Charlotte (1860-1952)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/knapper>

[29-05-2008] 10-05-2009

- Slangen, J. 'Mercier, Helena (1839-1910)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/mercier>
[13-03-2008] 27-05-2009
- Slangen, J. 'Polak Kerdijk, Arnoldus (1846-1905)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*.
URL:http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/polak_ke
[13-03-2008] 25-06-2009.
- Veegens, J.D., 'In Memoriam Mr A. Kerdijk', *Vragen des Tijds* 31 (1905) 2-7
- Waalwijk, M.L., *Het Amerika der Vrouw* (Groningen 1996)
- Wiercx, R., 'Van Opleidingsinrichting tot Hogeschool' *Tijdschrift voor de Sociale Sector* 5
(1990) 36
- Wolffram, D.J., *Vrij van wat neerdrukt en beklemd* (Amsterdam 2003)

Bijlage 1

Vakkenoverzicht schooljaar 1900-1901

Eerste jaar

Wekelijkse lessen:

- Staathuishoudkunde, met een inleiding over sociologie en coöperatie en copartnerschap
- Staatsinrichting
- Hygiëne
- Overzicht van verschillende vraagstukken op sociaal gebied; de armenzorg, het woningvraagstuk, zorg voor kinderen, die van hun natuurlijke verzorgers verstoken of onttrokken zijn.
- Volkskookles

Voordrachten:

- Toynbeewerk
- Geschiedenis van het Socialisme
- Drankkwestie
- Betekenis van de Voornaamste Bedrijven voor de Nationale Arbeid
- Jeugdcriminaliteit
- Spaarbank- en Verzekeringswezen
- Vakverenigingen

Bezoeken aan instellingen en het bijwonen van vergaderingen, voordrachten etc.

Tweede jaar

Wekelijkse lessen:

- Staathuishoudkunde (geschiedenis van economische toestanden en opvattingen)
- Theorie van de Sociaaldemocratie
- Burgerlijk recht
- Eerste Hulp bij Ongelukken

Voordrachten:

- Vakopleiding
- Wijkverpleging
- Arbeids- en veiligheidswetgeving
- Kamers van Arbeid
- Opvoeding
- Arbeidsverzekering tegen Ziekte, Ongevallen, Invaliditeit en Werkloosheid
- Geschiedenis van de Nederlandse Arbeidersbeweging

Specialisatierichtingen

- Armenzorg
- Opzichterschap van Woningen
- Zorg voor Kinderen, die van hun natuurlijke verzorgers verstoken of aan hen onttrokken zijn
- Toynbeewerk¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1900-1901, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

Bijlage 2 Vakkenoverzicht Schooljaar 1905-1906

Vorbereidingsjaar

Wekelijkse lessen:

- Toynbeewerk
- Staatsinrichting
- Boekhouden
- Verbandleer
- Onderricht in Spelleing
- Verstelnaaien
- Karton- en Kleislöjd
- Fröbelen

Tweede vorbereidingsjaar

Wekelijkse lessen:

- Toynbeewerk
- Staatsinrichting
- Boekhouden
- Verbandleer
- Onderricht in Spelleing
- Verstelnaaien
- Karton- en Kleislöjd
- Fröbelen

Stage in 'Ons Huis'

Eerste jaar

Wekelijkse lessen:

- Toynbeewerk
- Staatsinrichting
- Boekhouden
- Verbandleer
- Staatshuishoudkunde
- Pedagogiek
- Armenzorg
- Kinderverzorging
- Woningvraagstuk

Bezoeken aan instellingen die vallen binnen de werkkring van de school

Tweede jaar

Wekelijkse lessen:

- Toynbeewerk
- Staatsinrichting
- Boekhouden
- Verbandleer
- Staatshuishoudkunde
- Pedagogiek
- Woningvraagstuk

- Woninghygiëne
- Kinderverzorging
- Achterlijke en Misdeelde Kinderen
- Karton- en Kleislöjd

Specialisatie en Stage:

- Armenzorg
- Opzichterschap van Arbeiderswoningen
- Toynbeewerk
- Zorg voor Kinderen, die van hun natuurlijke opvoeders verstoken of aan hen onttrokken zijn.¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1905-1906, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

Bijlage 3

Vakkenoverzicht schooljaar 1910-1911

Eerste Jaar

- Opvoedkunde
- Zielkunde en Ethiek
- Inleiding in de Staathuishoudkunde
- Staatsinrichting
- Hygiëne
- Verbandleer en de Beginselen van Ziekenverpleging
- Fröbelen, met praktische toepassing (stage)
- Handenarbeid, met praktische toepassing
- Verstellen en Knippen
- Voordrachten, in de eerste plaats over mannen en vrouwen van betekenis op sociaal gebied
- Bezichtiging van Instellingen en Inrichtingen op Sociaal en Opvoedkundig Gebied
- (facultatief) Stage

Tweede jaar

- Inleiding Burgerlijk Recht
- Vervolg in Staathuishoudkunde
- Bespreking van Economische Onderwerpen
- Inleiding in de Wijsbegeerte
- Korte Cursussen over de Volgende Economische Onderwerpen:
  - Woningvraagstuk
  - Armenzorg
  - Kinderverzorging
  - Toynbeewerk
- Volkskoken en Voedingsleer
- Grondbeginselen van Boekhouden
- Korte Cursussen over Sociale Onderwerpen
- Bezoeken aan Instellingen van Opvoedkundige en Sociale Aard
- Voordrachten, in de eerste plaats over mannen en vrouwen van betekenis op sociaal gebied
- Stage

Derde jaar

Voor alle leerlingen:

- Bespreking van Economische Onderwerpen
- Cursus Drankbestrijding

Voor Opzichterschap van Arbeiderswoningen

- Woningvraagstuk
- Woninghygiëne, Constructie, Bouwmaterialen etc.
- Administratie van Arbeiderswoningen

Voor Armenzorg

- Armenzorg, vervolgcursus
- Organisatie en Administratie van Armenzorg
- Fröbelen en Handenarbeid

Voor Kinderverzorging

- Kinderhygiëne
- Lichamelijke en Geestelijke Afwijkingen bij Kinderen
- Pedagogiek
- Fröbelen en Handenarbeid

Voor Toynbeewerk

- Toynbeewerk
- Kunstgeschiedenis
- Nederlandse en Uitheemse Letterkunde
- Organisatie en Administratie van Volkshuizen
- Fröbelen en Handenarbeid

Facultatieve Vakken

- Cultuurgeschiedenis
- Nederlandse Letterkunde
- Uitheemse Letterkunde
- Kunstgeschiedenis¹⁷⁷

---

¹⁷⁷ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1910-1911, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.

Bijlage 4

Vakkenoverzicht schooljaar 1916-1917

Eerste jaar

Theoretische vakken

- Economische Geschiedenis
- Inleiding tot de Kennis van Recht en Staat
- Geestelijke Beschaving van Europa tot de Zeventiende Eeuw
- Ethiek
- Opvoedkunde
- Kunstgeschiedenis
- Geschiedenis der Nijverheid

Praktische Vakken

- Verbandleer en Eerste Hulp
- Verstelnaaien
- Spelleiding
- Handenarbeid
- Ontwerpen van Patronen

Praktijk

Werk in verband met: Volkshuizen, Speeltuinen, Kinderleeszalen, Woningcomplexen en Kinderziekenhuizen

Bezoeken

Musea van Kunst en Kunstnijverheid, Schoolmuseum en Veiligheidsmuseum

Tweede jaar

Theoretische vakken

- Staathuishoudkunde
- Inleiding tot de Kennis van Recht en Staat
- Wijsgerige Stromingen sinds de Zeventiende Eeuw
- Zielkunde
- Ethiek
- Opvoedkunde
- Hygiëne

Praktische vakken

- Volkskoken en Voedingsleer
- Huishoudkunde
- Spelleiding
- Ontwerpen van Patronen

Inleidende Cursussen

- Volksopvoeding en Volksontwikkeling (Toynbeewerk)
- Kinderverzorging en Kinderbescherming
- Woningvraagstuk
- Armenzorg
- Maatregelen ten bate van den Arbeider in het Grootbedrijf
- Sociaal-Hygiënische Arbeid

Praktijk

Werk in verband met: Volkshuizen, Kinderspeeltuinen, Kinderleeszalen, Woningcomplexen, Liefdadigheid naar Vermogen, Tuberculosebestrijding

Bezoeken

Gemeentelijke Dienst: Gemeentewoningen, Openbare Bad- en Washuizen, Schoolkindervoeding

Opvoeding: Tehuizen voor Schoolgaande Kinderen, Weeshuizen, Rijks- en Particuliere Opvoedingsgestichten, Scholen voor Gebrekkige, Doofstommen, Blinden, Zwakzinnigen en het Bestedelinghuis

Armenzorg: Tehuis voor Onbehuisden, Armenhuis, Oude Mannen- en Vrouwenhuizen, Inrichtingen van het Heilsleger

Nijverheid: Arbeidsbeurs, Rijksverzekeringenbank, Almelo's Tuindorp, Philipsdorp, Weverijen etc.

Derde jaar

Theoretische vakken

- Sociale Wetgeving
- Boekhouden
- Jeugdorganisaties
- Sociale Hygiëne

Opleiding in verband met de hoofdrichting

Volksopvoeding theorie

- Kennis van het Kind en de Adolescent
- Opleiding tot Natuur- en Kunstgenot
- Ontwerpen van Patronen voor Naaldwerk, Houtsnijwerk etc.
- Kindermuziek
- Kinder- en Jeugdliteratuur

Volksopvoeding praktijk

Werken in Volkshuizen, in steden en op het platteland, clubwerk in andere organisaties en vakantiejeugdwerk.

Kinderverzorging en Kinderbescherming theorie

- Kennis van het Kind en de Adolescent
- Kinderwetten en haar Toepassing
- Opleiding tot Natuur- en Kunstgenot
- Ontwerpen van Patronen voor Naaldwerk, Houtsnijwerk etc.
- Kindermuziek
- Kinder- en Jeugdliteratuur

Kinderverzorging en Kinderbescherming praktijk

Werk in opvoedingsinrichtingen en kindertehuizen

Opzichterschap van Woningen theorie

- Woningvraagstuk vervolgcursus
- Bouwconstructie, Bouwmaterialen
- Administratie van Arbeiderswoningen

Opzichterschap van Woningen praktijk

Huur ophalen onder leiding van opzichters

Armenzorg theorie

- Armenzorg vervolgcursus
- Organisatie en Administratie van Armenzorg

Armenzorg praktijk

Bij Burgerlijk Armbestuur, Liefdadigheid naar Vermogen en Armenraad

Sociaal-Hygiënische Arbeid theorie

- Sociale Hygiëne vervolgcursus
- Verbandleer vervolgcursus
- Maatschappelijk Hulpbetoon in de Stad en op het Platteland

Sociaal-Hygiënische Arbeid praktijk

Bij Gemeentelijke en Particuliere Instellingen.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Plakboeken met prospectussen, programma's, roosters, toespraken, jaarverslagen, foto's en knipsels, prospectus 1916-1917, IISG, Archief Sociale Akademie 'De Karthuizer' doos 9.